

บทบาทของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์
ทางคานพระราชสำนักและประเพณี
(พ.ศ. 2411 - พ.ศ. 2429)

จากการที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ทรงรอบรู้ในคาน
วิทยาการต่าง ๆ มากมาย¹ และทรงมีพระประสงค์การณ์ในคานการปฏิบัติราชการแผ่นดิน
เป็นอย่างดี เช่น เคยดำรงตำแหน่งกรมวัง กรมพระคชบาล กรมพระแสงในชาย และ
กรมสังฆการีธรรมการ โดยเฉพาะกรมวัง นั้นมีหน้าที่ในการจัดเตรียมพระราชพิธีต่าง ๆ
ให้เป็นไปตามโบราณราชประเพณี และยังทำหน้าที่ "พอบาน" ของพระเจ้าแผ่นดิน
กล่าวคือ ดูแลกิจการส่วนพระองค์พระมหากษัตริย์และ เรื่องที่เกี่ยวกับพระบรมวงศานุวงศ์
ตลอดจนดูแลความประพฤติ วาถลาวตักเตือน บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ จึงจำเป็น
ต้องใกล้ชิดสนิทสนมกับพระมหากษัตริย์เป็นพิเศษ เพราะจะต้องรับรู้อะไรส่วนพระองค์ทุก
อย่าง ฉะนั้น การที่พระองค์ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้จัดการภายในพระบรมมหาราชวัง
จึงค่อนข้างเหมาะสม ทั้งนี้เพราะพระองค์ทรงเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ที่อาวุโสที่สุดใน
ขณะนั้น อีกทั้งทรงเชี่ยวชาญในพระราชพิธีเป็นอย่างดี ด้วยเหตุนี้การมอบให้พระองค์
ปกครอง บรรดาเจ้านาย พระญาติวงศ์ ย่อมได้รับความเคารพ เชื้อหังและ เกรงอกเกรงใจ
มากกว่าแต่งตั้งให้ชนนางซึ่งเป็นสามัญชนทำหน้าที่วาทลาวตักเตือนยอมหน้าไคยากลำบาก
ทั้งนี้เพราะลักษณะสังคมไทยในขณะนั้นยึดมั่นในบรรพชาศกคือ จากปัจจัยดังกล่าวได้
สะท้อนให้เห็นบทบาทของพระองค์ทางคานราชสำนักและประเพณีซึ่งอาจจะแยกไคดังนี้
คือ

¹ดูรายละเอียดบทที่ 1

บทบาทในตำแหน่งผู้สำเร็จราชการในพระราชสำนัก (พ.ศ. 2411 - 2416)

ในตอนต้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหากษัตริย์ยังทรงพระเยาว์ จึงจำเป็นต้องมีผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ซึ่งได้แก่ เจ้าพระยาศรีสรียวงค์ ส่วนกิจการในพระราชสำนัก ที่เรารู้ในแบบแผนพระราชพิธีมากที่สุดได้แก่ สมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ทั้งนี้เพราะทรงเคยรับราชการในตำแหน่งกรมวังมาแล้วสองสมัย คือในสมัยพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประกอบกับพระองค์ทรงมีอวิชาศัยที่ไม่เป็นอันตรายสำหรับใครและที่สำคัญคือ ทรงเข้ากับเจ้าพระยาศรีสรียวงค์ และรัชกาลที่ 5 ได้เป็นอย่างดี อีกทั้งยังเป็นพระญาติชั้นผู้ใหญ่ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าพระยาศรีสรียวงค์ รวมทั้งข้าราชการทั่วไปอีกด้วย จากเหตุการณ์และสภาพทางการเมืองและคนสมบัตินี้แลเห็นจึงทรงได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการในพระราชสำนักซึ่งปรากฏผลงานที่เด่น ๆ ของพระองค์ดังนี้

คือ

ก. ด้านพระราชพิธีต่าง ๆ

การประกอบพระราชพิธีของพระมหากษัตริย์เป็นสิ่งจำเป็นต่อการเมือง การปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ทั้งนี้เพราะประชาชนยังมีความเชื่อในเรื่อง พิธีกรรมต่าง ๆ ฉะนั้นความถูกต้องและความเข้มงวดของพิธีจึงเป็นสิ่งสำคัญยิ่งที่จะต้องระมัดระวังเป็นพิเศษ คอยเหตุการณ์การประกอบพระราชพิธีต้องอาศัยความเชี่ยวชาญ ในด้านนี้โดยตรง และเนื่องจาก สมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ทรงมีความถนัดในเรื่องโบราณราชประเพณี อันเป็นโอกาสให้ทรงได้รับมอบหมาย ในการจัดพระราชพิธีต่าง ๆ ได้แก่

1. พระราชพิธีพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังทรง
ประจักษ์และกำลังเสียพระทัยในการสวรรคต ของพระบรมชนกนาถ ไม่นักำลังพอจะจัด
การพระบรมศพได้ในเวลานั้น จึงมีรับสั่งขอให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยา
บำราบปรปักษ์ ทรงจัดการเรื่องพระบรมศพแทน 1 ซึ่งพระราชพิธีดังกล่าว เป็นงานที่สำคัญ
มาก จะต้องจัดพิธีการต่าง ๆ มากมาย ให้สมพระเกียรติและให้เป็นไปตามโบราณ
ราชประเพณีทุกอย่าง เพราะพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นเจ้าแผ่นดินสวรรคตแล้ว การทำงาน
ทางกานนี้ จะต้องอาศัยความละเอียดรอบคอบเป็นพิเศษ

อย่างไรก็ตาม พระราชพิธีพระบรมศพก็ดำเนินไปอย่างรวดเร็ว
จึงอาจกล่าวได้ว่า ผลงานครั้งนี้ได้เป็นสิ่งที่จะแสดงให้เห็นถึงบทบาทที่สำคัญ และความ
รับผิดชอบของพระองค์อย่างแท้จริง

2. พระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า

อยู่หัว

สำหรับพระราชพิธีบรมราชาภิเษกอันเป็นพิธีทางประมุขของประเทศ
พระองค์ใหม่ของรัชกาลที่ 5 นั้น สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์
ทรงนำระเบียบการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมัยรัชกาลที่ 4 มาใช้ กล่าวคือ รัชกาล
ที่ 4 โปรดให้ย้ายที่พระสงฆ์ราชาคณะผู้ใหญ่ จากพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานองคตวันตัก
ลงมาสู่วัดมณฑลพระที่นั่งไพศาลทักษิณ ซึ่งเป็นที่ตั้งพระแท่นมณฑล และเป็นที่ประกอบ

1 ปิยนาด ขุนนาค, บทบาททางการเมืองการปกครองของเสนาบดีตระกูล

ขุนนาค, หน้า 224.

พระราชพิธีบรมราชาภิเษก นอกจากทรงเพิ่มพิธีตั้งน้ำวงกาย และให้มีการสวมมงคลด้วย
พระก่อนวันงานอีก 1 วัน¹ พิธีตั้งน้ำวงกายในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก จึงมีขึ้นเป็น
ครั้งแรกในสมัยนี้ การที่พระองค์ทรงแก้ไขเปลี่ยนแปลงพระราชพิธีต่าง ๆ ดังกล่าวอาจเป็น
เพราะ ทรงเห็นว่า เป็นงานมงคลจึงควรจะมีการตั้งน้ำวงกายเพื่อให้ครบถ้วนตามแบบ
งานมงคลทั่วไป การที่พระองค์โปรดให้มีการเสวยพระก่อนวันงาน 1 วัน เพราะพระราช
พิธีเดิมใหม่เพียง 2 วัน ทรงดำริว่า ควรจะมีงาน 3 วัน เพื่อเป็นที่มงคล คุ้มยศคุ้ม
พระราชพิธีบรมราชาภิเษกในสมัยนี้จึงมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม

ในส่วนที่พระองค์ทรงแก้ไขพระราชพิธีบางอย่าง โดยมีการคิด
คิดเปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมสิ่งใหม่ ๆ ขึ้นเป็นครั้งแรก นับเป็นความพยายามของพระองค์ต้องการ
ให้พิธีดังกล่าวสมบูรณ์มากขึ้น การปรับปรุงดัดแปลงดังกล่าว จึงเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็น
แนวพระดำริของพระองค์ ที่ทรงรู้จักประยุกต์พิธีต่าง ๆ เพื่อความเหมาะสม แม้ว่า
พระองค์จะเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งขณะนั้นมีพระชนมายุ 42 พรรษาแล้ว
แต่แนวความคิดของพระองค์มีไกลสมัย เพราะทรงรักษาระเบียบประเพณีต่าง ๆ
เอาไว้ แต่ในขณะเดียวกันก็พยายามสร้างสรรค์ให้เกิดสิ่งใหม่ ๆ ขึ้นบ้าง นับว่าทรงรู้จัก
ปรับปรุงพระองค์เองตลอดจนแนวพระดำริให้เหมาะสมอยู่เสมอ

งานพระราชพิธีที่ยกมาข้างต้น เป็นเพียงตัวอย่างที่แสดงให้เห็น
ถึงบทบาทของพระองค์ ในการจัดพระราชพิธีที่ต้องอาศัยความรอบคอบเป็นพิเศษ เพื่อ
มิให้เกิดการผิดพลาดได้ ฉะนั้นความสำเร็จของงานนี้ ย่อมเป็นผลมาจากทรงรู้จักนำ
เอาวิชาความรู้ ตลอดจนประสบการณ์มาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อความมั่นคงของสถาบัน
พระมหากษัตริย์

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานุรักษ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 5, หน้า 132.

ข. การจัดระเบียบพระราชานกิจ

สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลากรมพระยาบำราบปรปักษ์ ทรงมีบทบาทร่วมกับ
เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ และกรมพระสัคราตน์ราชประยูร ในการจัดระเบียบพระราชานกิจ
ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในระยะห้าปีแรกแห่งรัชกาลที่ 5 เพื่อเป็น
การเตรียมพระองค์สำหรับปกครองบ้านเมือง ดังนี้

เวลา 9 นาฬิกา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จลงทรงบาตร แล้ว
เสด็จขึ้นบูชาพระในหอพระสุราลัยพิมาน หลังจากนั้นเสด็จพระราชดำเนินทางพระที่นั่ง
ไพศาลทักขิณี เจ้านายผู้ใหญ่คอยเฝ้าในทางที่เสด็จผ่าน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เสด็จไปบูชาพระบรมอัฐิในหอพระธาตุมณเฑียร แล้วเสด็จออกพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

เวลาเช้า 10 นาฬิกา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับที่ในพระฉาก
เจ้านายผู้ใหญ่ เช่น กรมหลวงวงศาธิราชสนิท สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลากรมพระยาบำราบ
ปรปักษ์ เฝ้าเพื่อถวายพระอักษรเกี่ยวกับโบราณคดี แบบแผนขนบธรรมเนียมประเพณี
การพระราชพิธีต่าง ๆ แก่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ต่อมาเวลา 11 นาฬิกา เสด็จออกประทับราชอาสน์ ในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย
ทรงฟังรายงานการรับจ่ายเงินแผ่นดิน แล้วเสด็จขึ้นพระแท่นออกขุนนางพระราช
วงศ์ รวมทั้งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลและข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย (ยกเว้นเจ้าพระยา
ศรีสุริยวงศ์) เฝ้าพร้อมกันเมื่อออกขุนนางแล้วเสด็จไปประทับในพระฉากอีกครึ่งหนึ่ง
เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เฝ้ากราบบังคมทูลราชการแผ่นดินที่เกิดขึ้นและที่ส่งไปให้ทรง
ทราบ

เวลาบ่าย 13 นาฬิกา เสด็จขึ้นข้างใน

เวลาบ่าย 15 นาฬิกา เสด็จประพาสที่ศาลาพระนพมาศเพ็ชร บางวัน
ก็ทรงทอดมหาดเล็กโลก ซึ่งกลายเป็นทหารมหาดเล็กในภายหลัง

เวลาบ่าย 16 นาฬิกา เสด็จออกข้างหน้า ทอดพระเนตรข้างนอกเขา
หรือทอดพระเนตรหัตทหารมหาดเล็ก หรือออกรับฎีกาของราษฎรนอกพระราชวัง จน
เวลาค่ำจึงเสด็จขึ้นข้างใน

เวลา 19 นาฬิกา เมื่อเสวยแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จ
ลงประทับที่ของบันได พระที่นั่งไพศาลทักษิณ ทวางนางฝ่ายในเขาเผ่า ครั้นประกาศราชการ
ฝ่ายใน หรือมีฉันทน์เสด็จเข้าไปเขาและเสวยกับกรมสมเด็จพระสุภาวดีที่พระตำหนัก
เดิม

เวลา 20 นาฬิกา เสด็จออกพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ประทับราชอาสน์
ทรงฟังพนักงานคลังกราบบังคมทูลรายจ่ายสิ่งของต่าง ๆ และมหาดเล็กกราบบังคมทูลราย
งานการก่อสร้าง ตลอดจนอาการประชวรของเจ้านาย และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ จากนั้น
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสดับพระธรรมเทศนาถ้อยแถลง แล้วเสด็จขึ้นพระแท่นออก
ขุนนางอีกครั้งหนึ่ง เสด็จพระราชานกิจ เสด็จขึ้นข้างในราวเวลา 22 นาฬิกา พระราชา
นกิจ เป็นเช่นนี้เรื่อยมาตลอดหาบทมิญสา เวจระจการแผ่นดิน และมีการเสด็จประพาส
หัวเมืองเป็นครั้งคราว¹

การจกระเบียบราชการแผ่นดินดังกล่าวมานี้ สมเด็จพระนพมาศทรง
ราชานุญาต ตรีศยของไว้ว่า

1 ใญ่ขนาด บนนาค, บทบาททางการเมืองการปกครองของเสนาบดีตระกูล
บนนาค, หน้า 237.

ระเบียบการที่จัดในสมัยนั้น พิเคราะห์จากความรุนแรง (ของอุปถัมภ์หนึ่งสื่อนุเมื่อ
 ยิ่งเล็ก แต่พอจำความไคบาง) ประกอบกับที่ใดก็ตามที่ขุนนางซึ่งท่านมีตำแหน่งใน
 ราชการและที่ตรวจจกจกหมายเหตุต่าง ๆ ที่ปรวกฎ เหมวานาสุร เสริญ ความเจตนา
 พยายามของท่านผู้ใหญ่ที่คิดจก ด้วยเอาความขุอสำคัญทั้งสองอย่างคือ ทะในใรราชการ
 บวนเมืองค้ำเนินไปโดยเรียบรอยปรกคืออย่างหนึ่ง กับที่จะฝึกหัดสมเ็จพระเจ้าอยู่หัว
 ไททรงสามารถวาราชการแผ่นดินไคเองอย่างหนึ่ง¹

การจัดพระราชทานกิจในครั้งนี้ แสดงให้เห็นถึงบทบาทของพระองค์ในคาบชนม-
 ธรรมเนียมประเพณีในราชสำนักเป็นอย่างดี โดยคิดคักแปลงมาจากในสมัยรัชกาลที่ 3
 และรัชกาลที่ 4 เพื่อให้เข้ากับสถานการณ์ในขณะนั้น ซึ่งพระมหากษัตริย์ยังทรงพระเยาว์
 และมีพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ด้วยเหตุนี้การจัดพระจริยานวัตร
 ดังกล่าวไคสะท้อนให้เห็นแนวพระค้ำริและความสามารถของพระองค์ที่ทรงรู้จักประยุกต์
 พิธีการต่าง ๆ ให้เข้ากับสถานการณ์บ้านเมือง กล่าวคือทรงพยายามปรับปรุงแบบแผน
 ในราชสำนักให้เข้ากับพระมหากษัตริย์และชนนางไค นอกจากนี้ในกิจวัตรประจำวันของ
 พระองค์จะต้องเขาเผ่าเพื่อถวายอักษรเกี่ยวกับโบราณคดี แบบแผนชนมธรรมเนียมประเพ-
 ณี รวมทั้งการพระราชพิธีต่าง ๆ แต่พระบาทสมเ็จพระเจ้าอยู่หัวไคกวย งานในหน้าที่
 นัยอมเป็นสิ่งที่ผู้สนใจเห็นความเชี่ยวชาญในวิทยาการเหล่านั้นอย่างแท้จริง และยังเป็น
 โอกาสให้พระองค์ทรงใกล้ชิดสนิทสนมกับพระมหากษัตริย์ มากยิ่งขึ้นซึ่งอาจนำไปสู่การ
 ถายทอดแนวความคิดของพระองค์ต่อรัชกาลที่ 5 ก็เป็นไค

¹ สมเ็จกรมพระยาคำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
 รัชกาลที่ 5, หน้า 278 - 280.

นอกจากนี้ในขณะที่พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในพระราชสำนักฝ่ายในนั้น งานในพระราชสำนักได้ดำเนินไปอย่างราบรื่นพอสมควรให้เห็นบทบาทอันสำคัญในหน้าที่ดังกล่าวอนึ่งมีส่วนช่วยแบ่งเบาภาระในการปกครองประเทศของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในระยะที่ยังทรงพระเยาว์และต้องมิผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน

บทบาททางการเมืองราชสำนักและประเพณี (พ.ศ. 2416 - 2429)

หลังจากการบรมราชาภิเษกครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2416 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปกครองแผ่นดินด้วยพระองค์เอง ไม่มิผู้สำเร็จราชการแผ่นดินออกไป สมเด็จพระยามหากษัตริย์ กรมพระยาบำราบปรปักษ์ กพนจากตำแหน่งหน้าที่ผู้สำเร็จราชการในพระราชสำนัก แต่ในทางพฤตินัยแล้วพระองค์ยังคงได้รับมอบหมายงานในหน้าที่กรมวังต่อไป ดังจะเห็นได้จากผลงานของพระองค์ ในส่วนที่เกี่ยวข้องพระราชสำนักดังต่อไปนี้คือ

ก. การพระราชพิธีและขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ

หลังจากที่พระองค์พ้นจากตำแหน่งผู้สำเร็จราชการในราชสำนักแล้ว พระองค์ยังมีบทบาทในการประกอบพระราชพิธีต่าง ๆ เรื่อยมา เพราะสำหรับประเทศที่มีพระมหากษัตริย์ พระราชพิธียังเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการเมืองการปกครองประเทศ ซึ่งอาจแยกออกได้ดังนี้คือ

1. งานโสกันต์

สำหรับพิธีโสกันต์เจ้านายนี้ นับว่ามีความสำคัญยิ่งที่จะต้องจัดพิธีให้ ถูกต้องตามโบราณราชประเพณี ซึ่งนอกจากเป็นงานสรีรมงคลแล้ว ยังเป็นการแสดงถึง เกียรติยศของเจ้านายพระองค์นั้นอีกด้วย ควดยเทศน์ งานโสกันต์ จึงจำเป็นต้องอาศัยผู้ รอบรู้ในระเบียบแบบแผนและพิธีกรรมดังกล่าวโดยตรง อันเป็นโอกาสให้พระองค์เข้ามา มีบทบาทในการจัดงานค่านัน ดังปรากฏอยู่ในพระหัตถเลขาตอนหนึ่งว่า

ควดยป็น ศรีวิไล¹ จะโคโนจุก หมอมณ² เห็นว่าเป็นลูกเพื่อนทุกข์เพื่อนยาก แล เป็นทรก เป็นหลานสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการ ไคช่วยทบท่างแผนดินมาเป็นอันมาก อยากจะให้มิเขาไกรลาศคราวนี้ควย เห็นว่าลวงงหนา ยศกเพียงพระองค์เจ้าก็ยังทำเขาไกรลาศเหมยรัตนไถ และพระองค์โสมนัส³ เป็นแต่พระหลานเชือกยังแท้ใหญ่ สมโภช สามวันไค... ขอใทานทรงเป็นพระธุระจัดการใหญ่ถูกต้องตามเคยทุกอย่าง....⁴

¹ศรีวิไล หมายถึง พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าศรีวิไลลักษณ์ ในเจ้าคุณพระ ประยูรวงศ์ ธิดาพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์

²หมอมณ หมายถึง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

³พระองค์โสมนัส หมายถึง สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี พระธิดาพระ- องค์เจ้าลักขณานุคุณ พระราชโอรสพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และทรงเป็นพระมเหสีพระองค์ แรกของรัชกาลที่ 4

⁴พระราชหัตถเลขาและคำอธิบาย, ฉบับที่ 92 อ้างถึงใน นิรุติ สุทธิสงคราม, สมเด็จเจ้าฟ้ามหาเมลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์, เล่ม 2, หน้า 131.

การที่พระองค์เป็นผู้นำในการทำเขาไกรลาสสงสามวาสามต่อที่สามมหา
 ในพระบรมมหาราชวัง จัดตั้งเครื่องพระราชมนต์พลีทั่วไป พร้อมทั้งทรงจัดรวบรวมนแ
 หน้าหลังอย่างงดงาม งานพิธีโสกันต์พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าศรีวิไลลักษณ์ จึง
 เป็นงานที่ใหญ่มาก อีกทั้งยังมีการฉลองสมโภชถึง 6 วันด้วยกัน ต่อมาในปี พ.ศ. 2426
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชหัตถเลขาให้พระองค์ทรงจัดการ
 เรื่องการกระวันเพื่อจัดงานพิธีโสกันต์พระเจ้าลูกยาเธอองค์นี้ "...คิดว่าจะโกนจุกเสียใน
 เดือนนี้ 3 คนคือ ชายกิตติยากร¹ ชายรพีพัฒนศักดิ์² ชายจิริประวัติวรเดช⁴... ขอให้
 ทานทรงหาฤกษ์และะการสังการตามเกยควย...."⁵

จากพระหัตถเลขาข้างกล่าวได้แสดงให้เห็นเด่นชัดว่า พระองค์ปฏิบัติงานใดที่
 จนได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยให้จัดงานพระราชพิธี เช่นนี้ และเนื่องจากพระองค์
 ทรงเชี่ยวชาญในคานโหราศาสตร์ จึงทรงได้รับมอบหมายให้เป็นเจ้าฤกษ์ฤกษ์ที่เหมาะสม
 รวมทั้งกะวันเวลาในการจัดงานพระราชพิธีทุกอย่างให้เรียบร้อยด้วย

¹ดูรายละเอียดใน ราชกิจจานุเบกษา ปีศักราช 1240 (พ.ศ. 2421),
 เลม 5 หน้า 348.

²ชายกิตติยากร หมายถึง พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ

³ชาย รพีพัฒนศักดิ์ หมายถึง กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์

⁴ชายจิริประวัติ วรเดช หมายถึง กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช

⁵พระราชหัตถเลขาและคำอธิบาย ฉบับที่ 637 อ้างถึงใน ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม,
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมพระยาบำราบปรปักษ์, เลม 4 หน้า 157.

หลักฐานข้างต้นเป็นเพียงตัวอย่างที่แสดงให้เห็นบทบาทอันสำคัญของพระองค์ ในการจัดงานพระราชพิธีโสกันต์ โดยทรงเป็นประธานในการจัดงานดังกล่าวอย่าง ตลอดจนทรงเป็นผู้คำนวณฤกษ์เอง ซึ่งการประกอบพระราชพิธีนี้จำเป็นต้องอาศัยฤกษ์ดี เพื่อความเป็นสิริมงคลและความก้าวหน้าในชีวิตของผู้โอรส ซึ่งตามธรรมเนียมไทยถือว่า เป็นพิธีที่สำคัญยิ่งสำหรับชีวิต คือ กำลังเปลี่ยนจากวัยเด็กเป็นวัยหนุ่มสาว จึงอาจกล่าว ได้ว่าความสำเร็จของการจัดงานครั้งนี้ ย่อมมีผลมาจากความเมตตาของพระองค์ในงาน ประเพณีโดยเฉพาะ จึงเป็นโอกาสให้พระองค์ใช้ความสามารถดังกล่าวในฐานะกรมวัง โศกชน

2. งานฉลองครบ 100 ปีของกรุงเทพฯ

สำหรับงานฉลองครบ 100 ปี ของกรุงเทพฯ ซึ่งเริ่มต้นในคืนเดือน เมษายน พ.ศ. 2425 นั้น นับเป็นงานใหญ่ระดับประเทศ ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงรับสั่งให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ เป็นผู้สนองพระบรมราชโองการทั้งหมด ตั้งแต่เรื่องการจัดเตรียมสถานที่ โรงแกร โรง พิณฑุบาย พลับพลาที่ประทับ พลับพลาของขุนนาง รวมทั้งทุกด้านทุก ด้านปรากฏในพระราชหัตถเลขาตอนหนึ่งว่า

อันที่ฝรั่งมาจัดงาน จะต้องใช้ศาลาข้างประตูมหาพิชัย ทอดหมอนปูพรมภาคประรา ออกมาข้างหน้าเห็นจะพอ ถ้าไม่จัดเสียให้เรียบร้อย กลัวจะเขาไปยุงที่ขุนนางผู้ก ไม่เห็นถึงโลกยากก็ทิ้งขุนนางที่มั่วหล ครึ่งกอนโคทรวงคึกจุกแล้วถุย... ขอให้ ทานเสด็จไปที่ปราสาทท้ายออกจะโคปฤกษ์การงานเรื่องนั้นควย...

¹พระราชหัตถเลขาและคำอธิบาย, ฉบับที่ 238, อ้างถึงใน ณัฐวุฒิ สุทธิ-
สงคราม, สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์. เล่ม 2 หน้า 119.

นอกจากนี้สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลากรมพระยามำราชปรีกษ์ ได้ทรงกระทำการเลี้ยงพระหลายร้อยรูปรอบกำแพง แต่หน้าที่ในการเลี้ยงพระนั้นให้อำเภอที่จากพวกเจ้านาย¹ ซึ่งรัชกาลที่ 5 ก็ทรงเห็นชอบด้วย

ส่วนในเรื่องการแห่เลียบเมืองนั้น รัชกาลที่ 5 ทรงไม่แน่พระทัยว่าควรจะเป็นเวลาใด จึงทรงขอคำปรึกษาจากพระองค์วา

ถ้าสายไปเดินกระบวนเลียบเมืองกลางวันเห็นจะทนแดดไม่ไหว... ถ้ากลับถึงวังได้ เพียงห้าโมงเป็นดี ถ้าจะไปเวลาบ่ายก็จะขวางกับถวายบังคมพระรูปออกนอกนักษัตร และถึงทาน เป็นไม่ว่าจะคิดสิ่งลงประการใด ขอให้ทรงพระดำริห์ดูด้วย แล้วให้กำหนดเวลาลงเสียใหม่คง จะได้เป็นการพร้อมเพรียงกัน²

แม้กระทั่งการกำหนดฤกษ์สำหรับเปิดพระบรมมหาราชวัง รัชกาลที่ 1 ในงานฉลองครบรอบ 100 ปี ครั้น ก็ยังทรงมอบหมายงานให้พระองค์เป็นผลถวายพระฤกษ์ปรากฏว่า เมื่อพระองค์ทรงคำนวณพระฤกษ์ถวาย รัชกาลที่ 5 ก็ทรงเห็นด้วยจึงจะเห็นได้จาก พระราชหัตถเลขาที่รัชกาลที่ 5 ทรงตอบกลับว่า "ด้วยทรงคิดจะวางลักษณะไว้รายี่เมื่อนั้น หม่อมฉันเห็นด้วยเป็นตกลงใจให้ทรงกำหนดเวลาเสียเป็นอันใดแน"

อาจจะกล่าวได้ว่าภารกิจจัดงานฉลองกรุงเทพฯ ในครั้งนี้ สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยามำราชปรีกษ์ ทรงได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่สำคัญแทนพระมหากษัตริย์แทบทุกงาน เปรียบเสมือนเลขานุการส่วนพระองค์ เพราะทรงเป็นผู้ร่วมงาน หมายถึงกำหนด

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 122.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 124.

การต่างๆ รวมทั้งการตั้งงานไปยังกรมกองต่างๆ นับเป็นความรับผิดชอบอย่างสูง เพราะงานดังกล่าวจัดขึ้นอย่างใหญ่โต จึงต้องใช้ความสุจริตรอบคอบในการปฏิบัติงาน ฉะนั้นการที่ทรงได้รับความไว้วางใจจากรัชกาลที่ 5 ให้เป็นประธานในการจัดงานนั้น อาจสืบเนื่องมาจากพระองค์ทรงมีประสบการณ์ในการจัดงานพระราชพิธีมามากมาย ด้วยเหตุนี้การจัดงานดังกล่าว คงจะไม่สร้างความหนักใจให้แก่พระองค์มากนัก ในที่สุดงานครั้งนี้ก็ผ่านพ้นไปด้วยดี ซึ่งเป็นสิ่งที่พิสูจน์ความสำเร็จของพระองค์โดยตรงในการปฏิบัติหน้าที่กรมวัง

3. พิธีศพ

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาบรมมหาราชวัง ทรงเป็นอธิบดีใหญ่ในการจัดงานพระบรมศพของรัชกาลที่ 4 และพระองค์ทรงประสบความสำเร็จ หลังจากนั้นพระองค์ทรงได้รับมอบหมายงานในค่านนี้เสมอไม่ว่าจะเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ ชุนนางชั้นผู้ใหญ่สิ้นชีพลง ดังในการจัดงานพระเมรุสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์¹ เมื่อ พ.ศ. 2423 รัชกาลที่ 5 ทรงมีรับสั่งให้พระองค์แจ้งให้ทราบว่า คนจำพวกใดที่ได้ทรงกะเกณฑ์ตัดเสามาทำสิ่งของในการพระเมรุ ตลอดจนทำการที่ควรจะยกเงินให้ได้ ให้ทรงออกประกาศให้ทราบทั่วกัน²

¹ สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวีในรัชกาลที่ 5 สิ้นพระชนม์ในแม่น้ำเจ้าพระยา ณ ตำบลบางพูด อำเภอบางเกริก จังหวัดนนทบุรี เมื่อวันที่ 13 พฤษภาคม พ.ศ. 2423 โดยเรือพระประเทียบอ้อมทะเลตามเสด็จประพาสพระราชวังบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

² พระราชหัตถเลขาและคำอธิบาย, ฉบับที่ 915, อ้างถึงใน กวีรุติ สุทธิสงคราม, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาบรมมหาราชวัง, เล่ม 10 หน้า 6.

อันที่จริงพิธีพระศพดังกล่าวนี้เป็นงานพิธีที่สำคัญงานหนึ่งทั้งนี้เพราะ สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ ทรงเป็นพระมเหสีรัชกาลที่ 5 ทรงโปรดปราน พระองค์ยอมปรารภนาที่จะให้งานดังกล่าวดำเนินไปอย่างสมพระเกียรติ และในงานครั้งนี้ต้องเกณฑ์ไพร่พลให้หาสิ่งของต่าง ๆ มาชวยงาน ฉะนั้นการจัดงานต้องระมัดระวังมิให้เป็นภาระสำหรับพวกไพร่ส่วยมากเกินไป ซึ่งอาจจะกระทบกระเทือนถึงระบบการควบคุมไพร่ได้ ประกอบกับทรงเคยมาการจัดงานค่านับมาแล้ว จึงสามารถจัดงานครั้งนี้ให้ผ่านพ้นไปด้วยดี

นอกจากนี้ นายเฮนรี อาลบาสเตอร์ (Henry Albaster) โค้ดถึงแก่กรรมในประเทศไทยเมื่อ พ.ศ. 2427 รัชกาลที่ 5 ทรงดำริว่า นายเฮนรีอาลบาสเตอร์ได้ทำประโยชน์ให้แก่ประเทศไทยมากมายตลอดเวลาที่รับราชการอยู่ 14 ปี และได้ถึงแก่กรรมในระหว่างรับราชการ ทรงเห็นสมควรให้จัดงานศพให้ดีกว่ากงสุลต่างประเทศ จึงทรงมีพระบรมราชโองการให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ จัดงานในครั้งนีให้สมพระเกียรติว่า "ธรรมเนียมกงสุลต่างประเทศที่มากายในกรุงเทพฯ ก็เคยได้เครื่องยศ มีสเตอร์ อาลบาสเตอร์ ตายในระหว่างราชการควร

นายเฮนรี อาลบาสเตอร์ (Henry Alabaster) เป็นผู้ที่มีความรู้มาก เคยรับราชการแทนกงสุลเยเนราลอังกฤษ ขณะที่นาย ทอมัส น็อกซ์ (Thomas George Knox) ไม่อยู่ หลังจากลาออกจากตำแหน่งโคโคเงินทางกลบยุโรป และภายหลังได้เข้ามารับราชการในไทย โดยทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาส่วนพระองค์ของรัชกาลที่ 5

จะคงจัดการงานศพให้กว้างไกลต่างประเทศขอให้ท่านสั่งการให้พร้อมทุกอย่าง...."¹

สำหรับพิธีศพของนาย เฮนรี อาดบาสเตอร์ เป็นหน้าที่ของพระองค์โดยตรง ในการจัดงานศพให้เหมาะสมเพื่อให้สอดคล้องกับนโยบายในการชักจูงให้ชาวต่างชาติอื่น ๆ ที่เขามารับราชการในเมืองไทยปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์ต่อไทย จึงกล่าวได้ว่า พระองค์มีส่วนช่วยให้ชาวต่างประเทศมีทัศนคติที่ดีต่อไทย

นอกจากนี้พระองค์ยังทรงรับสนองพระบรมราชโองการ ในการจัดงานพระเมรุ กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ² เมื่อ พ.ศ. 2429 ดังปรากฏอยู่ในพระราชหัตถเลขา รัชกาลที่ 5 ตอนหนึ่งว่า "ควยทรงจดหมาย... วังหน้ามานั้นโคตรจุกแล้วเห็นว่าการชั่งกะมากรังนสมควรรคหัดแล้ว ยังมีทรงเกี้ยวขอยตั้งเกี้ยวคือเรื่องรถ หม่อมฉัน ไม่ใครจะเก๋มใจจะให้เลย...."⁴

จากหลักฐานดังกล่าวทำให้ทราบว่า รัชกาลที่ 5 ไม่เต็มพระทัยให้จัดงานศพใหญ่โต แต่พระองค์สามารถกะเกณฑ์งานครั้งนั้นได้เป็นอย่างดี จึงอาจกล่าวได้ว่า พระองค์ทรงมีความถนัดในการจัดงานพิธีศพ ทั้งนี้เพราะทรงรอบรู้ในขนบธรรมเนียมประเพณีและทรงมีประสบการณ์เกี่ยวกับงานศพของเจ้านายมาก่อนจึงจัดพิธีศพได้อย่างเหมาะสมและถูกต้องตามฐานะและพระเกียรติยศและเป็นไปตามพระราชประสงค์ของพระเจ้าแผ่นดินควย

¹พระราชหัตถเลขาและคำอธิบาย, ฉบับที่ 585, อ้างถึงใน ณัฐวิจิ สตรี-สงคราม, สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ กรมพระราชยามำราชูปถัมภ์, เล่ม 6, หน้า 26.

²วังหน้าในสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงเป็นพระโอรสพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและเจ้าจอมมารคาเอม

³หม่อมฉัน หมายถึง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

⁴เรื่องเกี้ยวกัน.

4. พิธีบวช

ในการผนวชเจ้านายและบรมวงศานุวงศ์ในรัชกาลนั้นถือเป็นงานสำคัญที่จะต้องจัดให้ถูกต้องตามพิธีกรรม ฉะนั้นจึงต้องอาศัยเต็มความรู้ในการบวชเป็นอย่างดี ซึ่งเพิ่มเติมหน้าที่ในการจัดงานนี้ ได้แก่ สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ นั้นเอง ดังจะเห็นได้จากพระราชหัตถเลขาที่รัชกาลที่ 5 ทรงมีไปถึงพระองค์ว่า "ควายการบวชทานเล็ก¹ กำหนดวัน 6¹ 3 คำ ในทานทรงกะสังการเหมือนครั้งบวชทานกลาง²...."³

จากข้อความดังกล่าวเป็นที่ปรากฏชัดว่า พระองค์ทรงเคยจัดงานผนวชถวายสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาจักรพรรดิพงษ์มาก่อน และคงจะจัดงานถวายความรวบรื่น จึงมีพระบรมราชโองการให้จัดงานผนวช สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ให้เหมือนครั้งสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาจักรพรรดิพงษ์

นอกจากนี้ในปี พ.ศ. 2427 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาปริยัติวิธานวงศ์ได้ตั้งพิธีบวช รัชกาลที่ 5 ทรงรับสั่งกับพระองค์ถึงเรื่องการจัดงานว่า

¹ ทานเล็ก หมายถึง สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช

² ทานกลาง หมายถึง สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาจักรพรรดิพงษ์

³ พระราชหัตถเลขาและคำอธิบาย ฉบับที่ 145, อ้างถึงใน อนุสรณ์สิทธิสงคราม, สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์. เล่ม 2, หน้า 6.

"เรื่องบรรณาคเจ้านั้น เห็นจะต้องแยกออกเป็น 2 วัน เพราะวันบวชจิตรเจริญ¹
นั้น หม่อมฉัน² จะออกไปแคบรอกบวช เคมีนี้กว่าจะใหม่เห็นเสียบาง เพราะบวชเณร
ไมไ่คเหตุรวนวายเปล่า ๆ อยู่จึงงศเสีย"³

จะเห็นได้ว่า งานทรงผนวชสมเด็จพระบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุ-
วัตติวงศ์ ได้มีการลคพิธิกรรมลงบ้างเพื่อให้เหมาะสมกับพระประสงค์ของรัชกาลที่ 5
โดยทรงมอบให้พระองค์เป็นผู้จัดงาน ทั้งนี้อาจสืบเนื่องมาจากทรงมีความถนัดในการจัด
งานพิธีมากอน จึงเป็นโอกาสให้พระองค์เข้ามามีบทบาทในการจัดงานก้านนี้เสมอ

5. พิธิกรณ

ประเพณีทอดกฐิน เป็นประเพณีที่มกตั้งแต่สมัยพุทธกาลและเป็นประเพณี
ที่พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย มีความนับถือว่าเป็นมหากุศลผลบุญ จะเป็นปัจจัยทำให้ผู้ทอด
กฐินนั้นประสบความสุขความเจริญในชีวิต⁴ ฉะนั้น พระมหากษัตริย์ ในฐานะประมุขของ
ประเทศ จึงทรงเห็นความสำคัญของพิธี โดยเสด็จไปทอดกฐินเป็นประจำทุกปี ซึ่งประ-
เพณีดังกล่าวได้สืบทอดต่อเนื่องมาจนกระทั่งถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัตติวงศ์

² หม่อมฉัน หมายถึง รัชกาลที่ 5

³ พระราชหัตถเลขาและคำอธิบาย, ฉบับที่ 538, อ้างถึงใน ธีรวิฑู สหธิ-
สังกราม, สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ เลม 5, หน้า 4.

⁴ อรุณทรี วิริยะบุรณะ, ประเพณีไทย ฉบับพระมหากษัตริย์. (พระนคร: โรง-
พิมพ์ประจักษ์วิทยา, 2512) หน้า 702. และพระยาอนมานราชชน, ประเพณีเกี่ยวกับ
เทศกาล, (พระนคร: สำนักพิมพ์สมาคมสังคมาศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2506)
หน้า 235.

ในบางครั้งทรงโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระยามหาจักรีบรมราชูปถัมภ์ เสด็จไปทอดพระกรุณแทนพระองค์ลง ณ ในปี พ.ศ. 2428 เสด็จพระยาสุรสงคราม ไวยวัฒน์ ไคมอกคีนพระกรุณเมืองราชบุรี รัชกาลที่ 5 จึงมีพระบรมราชโองการว่า "พระกรุณราชบุรี 3 วัดนั้น ขอแบ่งให้วัดหนึ่ง เสด็จวัดรัตนารามวิวัตร ให้พระยาประภาราชัย 2 วัด"¹ การที่พระองค์ได้รับพระบรมราชโองการให้เป็นผู้แทนพระองค์ไปทอดพระกรุณ อาจเนื่องมาจากทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมวัง อีกทั้งทรงเป็นพระญาติผู้ใหญ่ที่มีความรักใคร่ชอบ ในหน้าที่การงานที่ได้รับมอบหมาย ประกอบกับทรงมีพระชนมายุ 59 พรรษา ดังนั้นงาน ดังกล่าวจึงมีความเหมาะสมกับพระองค์มิใช่น้อย จากปัจจัยดังกล่าวยอมเป็นโอกาส ให้พระองค์เข้ามาปฏิบัติหน้าที่ในการ เป็นผู้แทนพระองค์ไปถวายพระกรุณและหน้าที่ดังกล่าวยัง สะท้อนให้เห็นถึงความไว้วางใจจากพระมหากษัตริย์อีกด้วย

อนึ่ง พระองค์ยังมีหน้าที่รับกระแสพระบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระ เจ้าอยู่หัว ไปแจ้งให้พระบรมวงศานุวงศ์ เจ้านาย และขุนนาง ที่ได้รับมอบหมายให้ เป็นผู้แทนพระองค์ไปทอดพระกรุณตามวัดหลวงทุกปี ดังในปี พ.ศ. 2428 รัชกาลที่ 5 ทรงรับสั่งกับพระองค์ว่า "ให้พระยาประภาราชัย 2 วัด กำหนดจะไปทอดในวันแรมค่ำ หนึ่ง ถาสองค่ำ วัดอัมพวาเจดียงาราม เมืองสมุทรสงครามอีกวัดหนึ่ง ให้พระยาสุรสงคราม วังศรีไปทอด ขอให้ทันด้วย"² จากพระราชดำรัสดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า พระองค์มีหน้าที่ รับผิดชอบระหว่างพระมหากษัตริย์กับขุนนาง เพื่อให้ขอราชการดำเนินไปด้วยดีอันเป็น

¹พระราชหัตถเลขาและคำอธิบาย, ฉบับที่ 915, อ้างถึงใน อนุวัติ สุธัมมสังกราม, สมเด็จพระยามหาจักรีบรมราชูปถัมภ์. เล่ม 10, หน้า 6.

²เรื่องเดียวกัน.

หน้าที่ของกรมวังโดยเฉพาะ ฉะนั้นบทบาทของพระองค์คงกล่าวมาโดยมีส่วนช่วยแบ่งเบาพระราชานุกิจของรัชกาลที่ 5 เป็นอย่างมาก

เป็นที่น่าสังเกตว่า หน้าที่พหุบาทของพระองค์ขยายขอบเขตกว้างออกไปโดยรวมถึงการดูแลพระภรรยาหาร เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จถวายผ้าพระกฐิน ณ ที่ต่าง ๆ ฉะนั้นหน้าที่กรมเครื่องเสวยย่อมสะท้อนให้เห็นความสามารถพิเศษของพระองค์ในการปรุงอาหาร ซึ่งอาจจะมีพระหัตถ์เป็นเทพกษัตริย์ของรัชกาลที่ 5 ทั้งนี้เพราะทรงมีโอกาสใกล้ชิดกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงทรงทราบรสนิยมของรัชกาลที่ 5 ว่าทรงโปรดเครื่องเสวยประเภทใดอันมีส่วนช่วยให้พระองค์ถวายได้ถูกต้อง

จะเห็นได้ว่า ตำแหน่งอธิบดีกรมวังยังมีหน้าที่ให้บริการในเรื่องอาหารสำหรับพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์อีกด้วย แต่อาจพิจารณาอย่างลึกซึ้งแล้ว บทบาทดังกล่าวย่อมมีความสำคัญยิ่งต่อความปลอดภัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และพระญาติวงศ์ จึงจำเป็นที่ต้องคัดเลือกผู้ที่มีความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อรัชกาลที่ 5 ให้ปฏิบัติหน้าที่นี้ ประกอบกับพระองค์ทรงสนพระทัยเรื่องการปรุงอาหารโดยทรงศึกษาถวายพระองค์เองมาตลอด ปัจจัยเหล่านี้ได้มีส่วนเอื้อให้พระองค์ปฏิบัติงานในฐานะพหุบาทได้สมบูรณ์มากขึ้น

ปรากฏว่า พระองค์ทรงปฏิบัติหน้าที่ในการประกอบพิธีต่าง ๆ ด้วยความเรียบร้อยตลอดมา ซึ่งผลงานของพระองค์ได้สะท้อนให้เห็นความรับผิดชอบในงานที่ทรงได้รับมอบหมาย รวมทั้งความเชี่ยวชาญในพระราชพิธีต่าง ๆ อันมีส่วนช่วยให้พระองค์ได้รับยกย่องจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ดำรงตำแหน่ง "มหาสวามิศราชธิบดี"¹

¹ตำแหน่งมหาสวามิศราชธิบดี เป็นตำแหน่งพิเศษสำหรับตำแหน่งที่ปรึกษาราชการในพระองค์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นผู้ใหญ่ในการประกอบพระราชพิธี

อีกทั้งยังทรงได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยยศสำหรับตระกูลจุลจอมเกล้า (Grand Master of the Noble Order of Chulachom Klao) เพื่อเป็นเกียรติแก่วงศ์ตระกูลของพระองค์กอถวาย' ฉะนั้นพระองค์จึงเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ที่ทรงยอมรับในโบราณราชประเพณีสำคัญที่สุดในขณะนั้น และทรงเป็นนุเคยวในประเทศที่ได้รับการยกย่องพระเกียรติยศให้ดำรงตำแหน่งดังกล่าว

ข. การจัดเครื่องราชอิสริยาภรณ์

ในการมอบเครื่องราชอิสริยยศ แก่ข้าราชการที่มีความดีความชอบนั้น สมเด็จพระเจ้าพรมหามาလာ กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ทรงเป็นอธิบดีในการจัดเตรียมงานทางด้านนี้ ถึงแม้ว่าพระองค์จะเข้ามาเกี่ยวข้องกับในฐานะกรมวังก็ตาม แต่พระองค์มิได้มีส่วนรวมในการแสดงความคิดเห็นในเรื่องการพระราชทานเครื่องราชอิสริยยศ แก่พระบรมวงศานุวงศ์ ชนนาง และข้าราชการแต่อย่างใด เพราะการกักตุนพระทัยในเรื่องนี้จนอยู่ กยรัชกาลที่ 5 เพียงพระองค์เดียว ฉะนั้นพระองค์จึงมีหน้าที่ตอบสนองพระบรมราชโองการพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในเรื่องการเล่นยศมากกว่าการถวายความคิดเห็นดังในกรณี พระยาราชสุภาวดี และพระยาศรัฟฟิมน์ ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าพระยามหิศักดิ์นา 10,000 ไร่ และยังได้รับเครื่องราชอิสริยยศ ประถมจุลจอมเกล้า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เป็นผู้จัดเตรียมถวายตราไฟพร้อม²

¹ วัดบรมวงศ์เธอรัวราม, หน้า 34.

² พระราชหัตถเลขาและคำอธิบาย, ฉบับที่ 1, อ้างถึงใน ธีรวิจิตร สุนธิสงคราม, สมเด็จพระเจ้าพรมหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์. หน้า 1.

ควยเหตุนพระองคจึงมีความริในเรื่องประเภทของเครื่องราชอิสริยาภณ
พดสมกวรเพื่อจะไคจัดเตรียมควงตราไคถกคอง

นอกจากนยงมตวอยางทแสดงใหเห็นถึงหนาทในคานนของพระองค คองปรากฏ
อยในพระราชคارشองรัชกาลที่ 5 วา

ทลใทานทรงทราบ

หลวงไกณรายบทร พระยาศรราชเคโชน ไครับคคียนจุดจอมเกลายอย
ใหเลือนเป้นคคียจุดจอมเกลาคเล็ก"1 จะเห็นไควาพระองคทรงมีหนาทจัดเตรียมเครื่อง
ราชอิสริยยศใหเป้นไปตามรับสั่งของรัชกาลที่ 5 เสมอ นบวาพระองคทรงมีส่วนชวย
แบงเบาพระราชภาร กิจของพระบาทสมเคจพระเจ้าอยหัวไคกรวใคคาลังใจแกชุนนาง
ที่หาประโยชน์ใหแกประเทศชาติเป้นอยางมาก ในบางคั้งพระองคทรงรับมอบหมาย
ใหจัดเตรียมควงตราเครื่องราชอิสริยาภณน จานวนควงตราที่มีอยไมพอกับจานวน
ผูไครับ รัชกาลที่ 5 ทรงแนะนำพระองควา "ตราที่ใหไวเมื่อ 12 ค้า... หลวง
อินโยษที่ยังไมไครับในคั้งกอนให ทานจัดตราและคิไปลคามาใหพรอมควย ถาครายัง
ไมมี ก็ใหคันทเจ้าชองทายนมาจะไคแจกควไป"2

1พระราชหัตถเลขาและคำอธิบาย, ฉบับที่ 25 อางถึงใน ญรัฐวิ สหธิ-
สงกรรม, สมเคจเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์, เลม 1, หนา 45.

2พระราชหัตถเลขาและคำอธิบาย, ฉบับที่ 2, อางถึงใน ญรัฐวิ สหธิ-
สงกรรม, สมเคจเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์. เลม 1, หนา 79.

ปัญหาที่เกิดจากการมีดวงตราไม่เพียงพอในการแจกในครั้งนั้น ต้องใช้วิธีขอคืนจากเจ้าของที่ตายไปแล้ว รวมทั้งผู้ได้รับการโอนยศให้ส่งคืนก็ไม่ยอมส่งคืนดวงตราดวงเก่า จึงเป็นหน้าที่ของพระองค์ที่องค์องค์ตามทวงคืน ปรากฏว่า การทวงคืนนั้นช่วยให้ได้ดวงตราคืนมาบ้างเล็กน้อย ซึ่งรัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชปรารภดังต่อไปนี้

ถวายตราจุลจอมเกล้าชั้น...มีจำนวนคงมีตัวอยู่ 56 คน ขาดอยู่ 24... ดวงตรา วิเศษ นับได้ 39 ขาด 11... จะหาไปข้างใหญ่เสียจึงไม่ครบจำนวน แลแต่ได้แต่ก้อนเลื่อนชั้นเป็น 1 บ้าง ทยอยบ้าง ต้องถอดบ้าง จะใดก็หมดหมด ฤยงคงอยู่บ้าง แลจะคืนไปก็อยู่ที่คลังบางฤยงการใด ขอให้ทรงใดส่วนใหญ่ ใดครบจำนวนจริงใด อันที่ตราศกียจุลจอมเกล้า จำนวนเดิมเหมือน 100 ยังไม่ใครตรวจบัญชีคนที่ได้รับ ขอให้ทรงตรวจเสียถวาย จะครบอยู่ถ้าจะหวนไปบ้างขอให้ทรงตรวจดูเสียให้ใดความแน่นอน ถาหากจะทรงเร่งชำระเอาให้ใด... แลตราที่หาใคร ๆ ไป... ควรจะมีบัญชีในหอสมุดมาลาใหม่บ้างเหมือนบัญชีคลังจ่ายเครื่องยศ จึงจะถามควาไม่มีบัญชีเป็นการหละหลวม.... 1

จากข้อความที่ยกมาข้างต้น แสดงให้เห็นว่าจำนวนดวงตราได้ขาดหายไปมาก ซึ่งอาจมีสาเหตุมาจากข้าราชการในความปกครองของพระองค์ละเลยต่อหน้าที่ หรือทำงานลาซา ประกอบกับพระองค์ทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมพระคลังมหาสมบัติ และผู้สำเร็จราชการกระทรวงมหาดไทยซึ่งการทำงานหลายตำแหน่งพร้อม ๆ กัน ในขณะที่ทรงมีพระชนมายุ 58 พรรษาประสิทธิภาพในการทำงานของพระองค์อาจจะลดลงบ้าง จึงทรงขาดการเอาใจใส่ในการกระตุนให้ข้าราชการเหล่านี้ปฏิบัติงานถวายความเข้มแข็ง นอกจากนี้ในพระราชปรารภของรัชกาลที่ 5 ยังสะท้อนให้เห็นว่า พระองค์ขาดการจัด

1พระราชหัตถเลขาและคำอธิบาย, ฉบับที่ 707, อ้างถึงใน ธีรวิทย์ สุทธิ-
สงคราม, สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาบำราบปรปักษ์. เล่ม 7, หน้า 49 -

ระบบงานที่ดี ไม่มีการทำบัญชีจำนวนดวงตราให้รักรูม ว่าใครแจกจ่ายให้ใครบ้าง และ
รับคืนดวงตราเก่าแล้วเท่าใด หรือจำนวนที่ควรจะเหลืออยู่นั้นเป็นจำนวนมากน้อยเท่าใด
เพราะเรื่องตราบนี้ยังเป็นของใหม่และมีพระราชบัญญัติเฉพาะ จึงเป็นการยากต่อการ
ปฏิบัติงานให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

ค. การจัดเก็บเกี่ยวกับคดีความของพระบรมวงศานุวงศ์

บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการชั้นตรงคอกรมวัง เมื่อมี
เรื่องทะเลาะวิวาทกันจนกลายเป็นคดีความนั้น รัชกาลที่ 5 ทรงโปรดให้สมเด็จพระเจ้าฟ้า
มหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ทรงทำหน้าที่สอบสวนให้โดยขอเท็จจริงในเรื่องที่
เกิดขึ้น จากการที่รัชกาลที่ 5 ทรงเลือกให้พระองค์เป็นผู้ปฏิบัติงานในคดีนั้น นอกจาก
จะเป็นหน้าที่ของพระองค์โดยตรงแล้ว พระองค์ยังมีคุณสมบัติพิเศษประการหนึ่งคือ
ทรงยึดมั่นในความซื่อสัตย์สุจริตในการรับราชการ¹ อีกทั้งทรงมีพระอัธยาศัยสุขุม นำ
พระทัยเยือกเย็น และสามารถเข้ากับคนทุกคนได้ นอกจากนี้พระองค์ยังเป็นพระญาติวงศ์
ผู้อาวุโสที่สุดในขณะนั้น ซึ่งพระบวรคฤหาสน์ถวายยอมเป็นปัจจัยให้พระองค์ปกครอง
บรรดาเจ้านายได้ดีกว่าการแต่งตั้งให้ชนนางทำหน้าที่ เพราะ การว่ากล่าวตักเตือนกัน
ในบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ โดยเฉพาะพระองค์ซึ่งเป็นแต่เครือพ้องของเจ้านาย
เหล่านั้น ย่อมจะได้รับความเชื่อถือและความเกรงใจรวมทั้งการควบคุมพฤติกรรมของ
เจ้านายได้ดียิ่งขึ้น ซึ่งผลงานของพระองค์เกี่ยวกับคดีความของพระบรมวงศานุวงศ์
สำคัญ พอจะแบ่งออกได้ดังนี้คือ

¹ คุรยละเอียดคบทที่ 1

1. คดีประทุมร้ายร่างกาย

ใน พ.ศ. 2422 สมเด็จพระเจ้าฟักกรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ทรงแจ้งความว่า พระเจาบรมวงศ์เชอ กรมหลวงสรรพศาสตร์ศุภกิจ พาหม่อม (ภรรยา) ไปเที่ยวมีเมียเอาอิฐปาเรือตกที่ระฆังกรรมาแตก ครั้นรุ่งขึ้นพระเจาบรมวงศ์เชอ กรมหลวงสรรพศาสตร์ศุภกิจ ไต่พาคณของ สมเด็จพระเจ้าฟักกรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดชไปจับตัวคนพาทบ้านหม่อมเจ้าเซมเกิดทะเลาะวิวาทขวางปากกันชน อายหิมซึ่งเป็นเมียของสมเด็จพระเจ้าฟักกรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดชเอาปืนยิงถูกหม่อมเจ้าเซมป่วยมีบาดแผล¹

เหตุการณ์ครั้งนั้นรัชกาลที่ 5 ทรงโปรดให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์หาตัวผู้เกี่ยวข้องของมาสอบสวน ดังปรากฏในหมายรับสั่งต่อไปนี้

ให้หา² ท้าวหม่อมเจ้าเซม ฤาหม่อมเจ้าเซมป่วยมาไม่ได้ เขาจะไว้ความใหญ่ผู้พี่น้องผู้ใดมาว่ากล่าว ให้ถามคำให้การเอาเป็นโจทก์ ท้าวทองแถม³ และผู้ไปคอยมาสอบสวนให้ใดความเท็จจริงในสิ่งใด⁴

1 พระราชทัณฑ์เสชา และคำอธิบาย, ฉบับที่ 136, อ้างถึงใน อนุวัตรนิติศาสตร์สังคม, สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์. เล่ม 1, หน้า 193.

2 หมายรับสั่ง สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์

3 ทองแถม หมายถึง พระเจาบรมวงศ์เชอ กรมหลวงสรรพศาสตร์ศุภกิจ

4 เรื่องเดียวกัน.

ผลปรากฏว่าพระองค์ทรงสอบสวนไต่คำสำราญของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมหลวงสรรพศาสตร์ศุภกิจ และพวกบ่าวไพร่ที่อยู่ในที่เกิดเหตุจึงได้นำขึ้นกราบทูลรัชกาล
ที่ 5 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงตัดสินว่า

ซึ่งทองแถมและพรรคพวกบ่าวไพร่ บังอาจวิวาทเอาเป็นยิงคนในกำแพงเมือง
ดังนี้ เป็นการกำเริบหมิ่นประมาทต่อแผ่นดิน มีความผิดเป็นอันมาก ในครุระดูการ
บังคับโทษทองแถมกับ ชายทิมโฆง ผู้นี้เป็นท้าวขวัญใหญ่เจ็ดตามมากแลดู แลแล้วให้สมม
กรมวังเอาตัวทองแถมมาจำไวเสียในวัง ชายทิมโฆง ผู้นั้น ให้เขียนคนละ 2 ยก
60 ที แลแล้วส่งตัวไปจำไว ณ กุก กำหนด 4 ปี.....¹

ต่อมาพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคมได้นำจดหมายที่ตีพิมพ์ของ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพศาสตร์ศุภกิจ มาขึ้นเพื่อขอพระราชทานอภัยโทษ
ในที่สุดโปรดให้พ้นโทษแต่ทรงกำชับ สมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ใน
เรื่องนว่า

หม่อมฉัน² ก็ไม่ยากให้พ้นโทษไปโดยเร็วจะเคยตัว แต่ฉันเห็นว่าพึงเป็นการ
ผิดครั้งแรกโดยกำลังคนอง บางทีจะกลับตัวได้... ถ้ามีเหตุสักคดีอื่นเล็กน้อย
ถึงโทษไม่ควรจำคุกเอามาจำเสียตามเดิม ในทานทรงเรียกทานมนเสียอีกชั้นหนึ่ง
ใหม่คงแล้วไหลลอยไปครั้งหนึ่ง³

¹พระราชหัตถเลขาและคำอธิบาย, ฉบับที่ 137, อ้างถึงใน ณัฐวิณี สุทธิ
สงกรม, สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์. เล่ม 1, หน้า 196.

²หม่อมฉันหมายถึง รัชกาลที่ 5

³พระราชหัตถเลขาและคำอธิบาย, ฉบับที่ 150, อ้างถึงใน ณัฐวิณี
สุทธิสงกรม, สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์. เล่ม 2 หน้า 10.

พระบรมราชโองการข้างถนนแสดงให้เห็นว่า รัชกาลที่ 5 ได้ให้อำนาจแก่พระองค์ ในการทำทัณฑ์บนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจ เพื่อให้พระองค์เกิดความมั่นใจในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว เพราะจำเลยในคดีนี้เป็นอาชญากร รัชกาลที่ 5 ซึ่งอาจสร้างควมลำบากใจให้แก่พระองค์ในการวางตัวตัดสินคดีอื่น อีกทั้งเป็นการป้องกันมิให้เกิดการนิทรวา พระบรมวงศานุวงศ์ด้วยกันแต่ไม่สามารถปกครองกันได้ ฉะนั้นการที่พระองค์ทรงเป็นพระญาติวงศ์ผู้ใกล้ชิด ย่อมจะได้รับความเคารพเชื่อฟังและเกรงใจ จากเจ้านายตลอดจนการควบคุมพฤติกรรมของพระบรมวงศานุวงศ์ย่อมจะทำได้ง่ายขึ้น

2. คดีเรือพระประเทียบล่ม

กรณีเรือพระประเทียบล่ม สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ สิ้นพระชนม์ รัชกาลที่ 5 ได้คัดเลือกนายอำมหานตรี 1 กับนายอื่น 2 คน เป็นโทษถูกจำคุกโดยไม่มีกำหนด แต่คนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทำบุญกรรมรอบสิ้นพระชนม์ 3 ปี จึงยอมให้ทั้ง 2 คนพ้นโทษ เพื่อถวายเป็นพระราชกุศลแก่ สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ เมื่อทรงพระราชดำริดังกล่าวจึงทรงมีพระบรมราชโองการถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ดังนี้ "บัดนี้ได้ทำบุญวันตายครบ 3 ปีแล้ว จึงยอมให้พ้นโทษไป

นายอำมหานตรี เดิมเป็นหมื่นวรราชบุตรรักษ์ ต่อมาเป็นพระอินทรเทพ เจ้ากรมพระตำรวจ เป็นชาวดวง ต่อมาเกิดความผิดถูกถอดเสียคราวหนึ่ง ในกรณีเรือพระที่นั่งล่มเมื่อ พ.ศ. 2423 แล้วจึงกลับได้เป็นพระยาพิชิตสงครามเจ้ากรมอาสา ในรัชกาลที่ 5 เป็นคนตระกูล "อมรานนท์"

ด้วยกันทั้งสิ้นเป็นการกตัญญูทำให้เป็นกรรมเป็นเวรกันต่อไป ไททานมีรับสั่งให้คนเหล่านั้น
พันโทษไปเถิด" ¹ พระราชากระแสรบสั่งให้เสนาทนต์ให้เห็นการปกครองในสมัยนั้นที่มีพระ
มหากษัตริย์เป็นใหญ่ในแผ่นดิน พระองค์ทรงไว้ซึ่งพระอำนาจในการตัดสินคดีความต่าง ๆ
ด้วยพระองค์เอง ดังเช่นสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ จึงเปรียบเทียบ
เสมือนผู้สนองพระบรมราชโองการของพระเจ้าแผ่นดินซึ่งทรงไว้วางพระทัยในการปฏิบัติ
งานดังกล่าว

3. กรณีฎีกาเกี่ยวกับทรัพย์สินส่วนพระองค์

คดีความที่น่าสนใจอีกเรื่องหนึ่งได้แก่เรื่องทักท้วงของจีนยี่ฮง ที่ถูกยึดเป็น
ของหลวง แทนเงินที่จีนยี่ฮงเป็นหนี้รัฐ เมื่อ พ.ศ. 2428 รัชกาลที่ 5 จึงทำหนังสือยก
ที่ดินดังกล่าวให้แก่ พระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าตรีเพ็ชรุตม์ธำรง ต่อมาอำแดงแสงไคมารอง
ฎีกาว่า ที่ดินบริเวณดังกล่าวเป็นของตน ปราบฎีกาคดีนี้ สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรม
พระยาบำราบปรปักษ์ ไม่กล้าตัดสินคดีนี้คงปล่อยให้ถึง 1 ปีเต็ม พระบาทสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวจึงทรงมอบอำนาจให้พระองค์เป็นผู้ตัดสินใน เรื่องนี้ว่า

...หม่อมฉันขอทูลขึ้นตามเดิมว่า ถ้าเห็นว่าเป็นของอำแดงแสงไคให้
ตัดสินเป็นเคศขาด จะโดยหนังสือที่ใหญ่เสีย อย่าได้ทรงเกรงใจเลย ไม่มีความปรารถนา
อันใดแก่ของเลกนอยเทาน.... จึงทูลเตือนเพื่อจะให้พินที่เปล่า มิใช่จะเร่งเอาคดีไฉน
ไคโดยชอบบรรณาไฉนเลย ²

¹พระราชหัตถเลขาและคำอธิบาย ฉบับที่ 355, อ้างถึงใน ธีธัญญิ สหธิ-
สงคราม, สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์. เล่ม 3 หน้า 157.

²พระราชหัตถเลขาและคำอธิบาย ฉบับที่ 918, อ้างถึงใน ธีธัญญิ สหธิ-
สงคราม, สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์. เล่ม 9 หน้า 49.

จากข้อความที่ยกมาข้างต้น อาจจะตั้งข้อสังเกตได้ว่า ทั้ง ๆ ที่รัชกาลที่ 5 ทรงมอบอำนาจสิทธิขาดในการชำระคดี ให้แก่พระองค์ ๆ ก็ไม่สามารถตัดสินได้ ทั้งนี้ อาจจะสืบเนื่องมาจากทรงเคยชินกับการสนองพระบรมราชโองการมากกว่าที่จะตัดสินเหตุการณ์ด้วยพระองค์เอง อีกทั้งยังทรงผูกพันอยู่กับค่านิยมของชนรุ่นเก่าที่เชิดชวพระมหากษัตริย์เป็นเหมือนเจ้าชีวิตที่พระองค์ควายความซื่อสัตย์และจงรักภักดีตลอดมา ถ้าอำนาจแสงเป็นเจ้าของทุกคนจริง และพระองค์ตัดสินให้อำนาจแสงมีสิทธิในที่ดินดังกล่าว ก็อาจจะกระทบกระเทือนถึงความสัมพันธ์อันสนิทสนมกับรัชกาลที่ 5 ได้ จากกิจจยดังกล่าวทำให้พระองค์ไม่กล้าตัดสินคดีนี้ เพราะไม่แน่ว่า รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระดำริเรื่องนี้อย่างไร จึงทรงรับรองเพื่อให้ทราบพระประสงค์ที่แน่นอนเสียก่อน เมื่อรัชกาลที่ 5 ทลเถื่อนพระองค์ในเรื่องนี้ อีกหนึ่งเคอณต่อมาพระองค์ตัดสินชี้ขาดให้ที่ดินดังกล่าวตกเป็นของหลวง

ง. การจัดการเกี่ยวกับที่ดิน

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระประสงค์จะพระราชทานที่ดินให้แก่บรรดาเจ้านายและข้าราชการ จะทรงมอบให้พระองค์ตรวจสอบที่ดินส่วนนั้นว่าเป็นที่ว่างเปล่าหรือไม่ เพื่อจะโดยให้แก่พระบรมวงศานุวงศ์ที่ยังไม่มที่อยู่อาศัย รวมทั้งข้าราชการที่ทำความดีความชอบแต่ไม่มที่อยู่อาศัย จึงเป็นหน้าที่ของพระองค์ต้องจัดการให้เป็นไปตามพระบรมราชโองการซึ่งอาจแยกออกได้ดังนี้ คือ

1. การจัดหาที่อยู่อาศัยสำหรับเจ้านาย

การจัดการเกี่ยวกับที่ดินพระบรมวงศานุวงศ์เป็นสิ่งที่จำเป็น ทั้งนี้เพราะพระมหากษัตริย์เป็นประมุขของราชสกุลถวายจะคงมีหน้าที่ดูแลหาที่อยู่อาศัยให้พวกพระญาติต่าง ๆ ตามความเหมาะสม จะพระราชทานที่ดินเหล่านั้นให้แก่พระบรมวงศานุวงศ์ให้อาศัยชั่วคราว แต่มิได้ให้ถาวรดังลูกหลานแต่อย่างใด เมื่อเจ้านายพระองค์เดิมสิ้นชีวิต ที่ดิน

ส่วนนี้กลับมาเป็นของหลวงต่อไป ฉะนั้น จึงเป็นหน้าที่ของพระองค์ในการจัดหาที่อยู่อาศัยให้แก่บรรดาเจ้านายที่ไม่มียานเป็นของตนเอง อาทิเช่น ทิวังกรมหมื่นอนันตการฤทธิ ซึ่งสิ้นพระชนม์ไปแล้ว ส่วนผู้ที่จะสืบต่อมรดกโคกแก พระองค์เจ้าทัศนทรงและหม่อมเจ้าอุไทย แทรชกาลที่ 5 ทรงเห็นว่าที่ดินดังกล่าวมีขนาดกว้างใหญ่คงจะรักษาลำบาก จึงทรงยกวังนี้ให้พระองค์เจ้าสายสีตวงศรี เพราะทรงเห็นว่า พระองค์เจ้าสายสีตวงศรีมีคุณมากมาย คงจะดูแลรักษาให้คงสภาพเดิมได้ จึงทรงมีพระราชกระแสรับสั่งให้ สมเด็จเจ้าฟ้ามหา มาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ทาดิคนแห่งใหม่ให้แก่ พระองค์เจ้าทัศนทรงและหม่อมเจ้าอุไทย¹

นอกจากนี้ ในกรณี พระโอรสธิดาวังหน้าอีก 2 พระองค์ยังไม่ได้อยู่อาศัยที่แน่นอน รัชกาลที่ 5 จึงทรงมอบให้พระองค์จาดำรงที่อยู่ให้ โดยทรงแนะนำว่า

วังพระองค์เจ้าเบญจางค์ พระองค์เจ้ายศนธร พระองค์เจ้ากระจาง สามรายันเจ้าของตายแล้ว เป็นที่วังของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า ถาบ้านโคกดูเต้ายังมีอยู่แล้วไป ถ้าไม่มีลูกเตาอยู่แล้ว ก็ควรจะจัดให้แก่ลูกวังหน้าโค ซอให้ทรงโตตามไล่เลี้ยงดู.....²

¹พระราชหัตถเลขาและคำอธิบาย ฉบับที่ 349, อ้างถึงใน ณัฐวุฒิ สุทธิ-สงคราม, สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหา มาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์. เล่ม 3, หน้า 148.

²พระราชหัตถเลขาและคำอธิบาย ฉบับที่ 865, อ้างถึงใน ณัฐวุฒิ สุทธิ-สงคราม, สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหา มาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์. เล่ม 9, หน้า 108.

สำหรับความเคียดแค้นในเรื่องที่พิกษาคัญของพระโอรสธิดานั้น พระองค์จำเป็น
 ต้องสอบถามบรรดาเจ้านายในวังหน้าให้ชัดเจนแท้จริง จึงสามารถจัดหาที่อยู่ให้แก่พระ
 โอรสและธิดาวังหน้าไฉนนั้น การที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงส่งให้พระองค์จัดการ
 เรื่องนี้ อาจเป็นเพราะความสนิทสนมกันเป็นการส่วนพระองค์ของทรงเป็นที่เคารพนับถือ
 และยำเกรงของเจ้านายฝ่ายวังหน้า นอกจากนั้น พระอัยยาศัยและความมีมนุษยสัมพันธ์
 ทิศของพระองค์ย่อมเป็นโอกาสให้ทรงไต่สวนเรื่องราวไถ่กายยิ่งขึ้น แดงกำให้ขุนนางรับ
 ผิดชอบในงานคานาน ก็อาจทำให้ เจ้านายฝ่ายวังหน้าเกิดความไม่พอใจ เพราะเป็น เรื่อง
 ภายในราชสกุลวงศ์ขุนนางซึ่งเป็นบุคคลภายนอกไม่ควร เข้ามารบกวนของจากกิจจกกล่าว
 อาจเป็นโอกาสให้พระองค์เขามามีบทบาทในการจัดหาที่พักให้แก่พระธิดาของพระ
 มหาจักรีโยโคงายขึ้น

2. การจัดหาที่พักให้แก่ข้าราชการ

ในส่วนที่คนที่เป็นของหลวงตามีข้าราชการขอเป็นที่อยู่อาศัย รัชกาล
 ที่ 5 จะทรงมีพระราชหัตถเลขาถวายเพื่อให้พระองค์ดำเนินการให้เป็นไปตามรับสั่ง
 ถึงในกรณีของ พระสมุหกรมบริหารนเรื่องราวขอที่หลวงอยู่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 มีพระราชดำรัสมายังพระองค์ว่า " ถ้าท่านเป็นที่หลวง ไม่มีอันใดซัดของก็ให้ยอมยกให้
 แก่อยู่เถิด" ¹

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹พระราชหัตถเลขาและคำอธิบาย ฉบับที่ 141, อ้างถึงใน ธีระวิ สุทธิ
 สงคราม, สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหมื่นนครสวรรค์เทพนารีประวัติ, เล่ม 2, หน้า 1.

กรณี พระสุนทรบริหารนั้น รัชกาลที่ 5 ทรงยกที่ดินให้โดยไม่คองข้อเพราะ ทรงเห็นว่า พระสุนทรบริหารได้รับใช้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมานาน จึงทรงยินดี ยกให้ แต่รัชกาลที่ 5 ไม่นับพระทัยว่าที่ดินดังกล่าวไม่ได้ใช้ประโยชน์ในขณะนั้น จึงทรง สอบถามว่า ถ้าเป็นที่หลวงจริงก็ให้สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ กรมพระยาบำราบปรปักษ์ จัดการยกให้แก่พระสุนทรบริหารด้วย นับว่า พระองค์ทรงมีส่วนช่วยในพระราชานุกิจ ส่วนพระองค์ของพระมหากษัตริย์สำเร็จตามพระประสงค์

๑. หนี้สินของพระบรมวงศานุวงศ์

ในฐานะที่สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ทรงเป็น อธิบดีกรมวัง และทรงเป็นพระญาติวงศ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงจำเป็นต้อง รับผิดชอบในเรื่องการเงินของพระราชวงศ์ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับพระเจ้าแผ่นดิน ก็จึง เห็นได้จากผลงานของพระองค์ซึ่งอาจแยกออกได้ดังนี้

1. พระบรมวงศานุวงศ์เป็นหนี้บริษัทราน
2. การทวงหนี้ให้แก่พระบรมวงศานุวงศ์

1. พระบรมวงศานุวงศ์เป็นหนี้บริษัทราน

ในรัชสมัยเจ้านายหลายพระองค์ขอสินเชื่อจากทางรานแล้ว ไม่มีเงินจ่าย รานคาเหล่านี้ส่วนมากเป็นของชาวต่างประเทศจึงได้ร้องเรียนพระบาทสมเด็จ พระเจ้าอยู่หัว เพื่อให้พระองค์ ชวยทวงเงินให้ตน ภายหลัง รัชกาลที่ 5 จึงทรง รับสั่งให้พระองค์ ทวงหนี้แทนรานคาเหล่านั้น อาทิ เสน

ใน พ.ศ. 2423 กงสดฝรั่งเสสไครองเรียนคองรัชกาลที่ 5 ว่า บรรดาเจ้านาย
ที่เป็นหนี้สินมาก ๆ ไคแก่

หมอมเจ้า ปุก	เป็นหนี้	ทางอาลวอง	1136 บาท
หมอมเจ้า นารี	"	ทางลมาช	980 บาท
หมอมเจ้า ระเบียบ	"	ทางอาลวอง	424 บาท 3 สลิ่งเฟื่อง
หมอมเจ้า ระเบียบ	"	มิสเคอคากอสตา	223 บาท
หมอมเจ้า หัสทินทร	"	ทางอาลวอง	40 บาท ฯลฯ

สำหรับในรายหมอมเจ้านารี และหมอมเจ้าปุกเป็นหนี้มาก รัชกาลที่ 5 ทรงมี
พระราชปรารภว่าให้เร่งทวงหนี้ให้เต็มที่ แคถาไมไคจริง ๆ ให้ใช้วิธีขายทอดตลาด
ทรัพย์สิน¹

ในส่วนหนี้สินอีกรายหนึ่ง ไคแก่ หมอมเจ้าขาว เป็นหนี้ ทางอาลวองลพาชคิก
เป็นเงิน 78 บาท โดยกงสดฝรั่งเสสอ้างว่า "บัดนี้ กรมพระเทเวศลีนพระชนม์ บุคร²
คงจะไคมรดกขอให้ใช้. . . " ³

¹พระราชหัตถเลขาและคำอธิบาย ฉบับที่ 189, อ้างถึงใน ญรัฐพิ สหธิ-
สงคราม, สมเด็จพระพ้ามหามาธา กรมพระยาบำราบปรปักษ์. เลม 2, หน้า 61.

²บุคร หมายถึง หมอมเจ้าขาวและโอรสธิดาคองคองกัน ๆ

³พระราชหัตถเลขาและคำอธิบาย ฉบับที่ 62, อ้างถึงใน ญรัฐพิ สหธิ-
สงคราม, สมเด็จพระพ้ามหามาธา กรมพระยาบำราบปรปักษ์. เลม 1, หน้า 90.

หนี้สินในรายหมอมเจ้าขาว ซึ่งเป็นธิดา กรมพระเทเวศน์ นันทรงมอบให้พระองค์ เป็นผู้ค้ำเงินปัญหาเรื่องเอง ในระหว่างที่เรื่องยังไม่สิ้นคดีนั้น รัชกาลที่ 5 ได้ส่งบัญชีของ ทางเคอเบกอกแห่งกรมพระเทเวศน์ข้อเองบาง หมอมเจ้าขาวขอโดยจกบัญชีของกรม พระเทเวศน์บาง รวมเป็นเงิน 385 เหรียญ 10 เซ็น¹ มาให้พระองค์สอบสวนเพิ่มเติม

ปรากฏว่า พระองค์ต้องสอบสวนให้โคชอเท็จจริงว่า กรมพระเทเวศน์ และ หมอมเจ้าขาวได้ซื้อสิ่งของอะไรบ้าง เป็นจำนวนเงินเท่าใด จากนั้นจึงหาทางให้หมอมเจ้า ขาวไต่หนี้สินให้แก่เจ้าหน ซึ่งหน้าที่ในการทวงหนี้สินแทนพระองค์ใช้ความอดทนและใจเย็น เสมอ

2. การทวงหนี้สินให้แก่พระบรมวงศานุวงศ์

สำหรับพระบรมวงศานุวงศ์บางพระองค์ที่มีฐานะดี อาจจะมี ลูกหนี้ที่ยังไม่ยอมชำระเงินคืน จึงยื่นเรื่องรื้อรอกทวงทวนรัชกาลที่ 5 ดังในรายหมอมเจ้า ผอบ หมอมเจ้าหญิงทองคำ และหมอมราชวงศ์ ชม ไคน่าหนังสือแบบฉบับมรดก กรมหลวง วงศาธิราชสนิท มาขอความช่วยเหลือ รัชกาลที่ 5 จึงมีรับสั่งให้พระองค์ช่วยทวงหนี้ให้ ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขา ตอนหนึ่งว่า

6 ส่วนมรดกที่เป็นเงินเดิมของหมอมเจ้าทั้ง 2 คน คนละ
+ ได้รับไปแล้ว แต่ยังไม่จ่ายนายหว่า คนละสองชั่ง สิบคำดิ่ง รายหมอมราชวงศ์ชม
นั้น ได้รับเงินเดิมไปแล้วสองชั่ง ยังค้างรายนายหว่า สิบคำดิ่ง เงินที่ค้างทั้งนี้ หมอมเจ้า

¹พระราชหัตถเลขาและคำอธิบาย ฉบับที่ 21, อ้างถึงใน อนุวัติ สหิ-
สงคราม; สมเด็จพระเจ้าพ้ามหามาตา กรมพระยาบำราบปรปักษ์. เล่ม 1, หน้า 198.

และราชวงศ์เหล่านี้น่าร้องขอให้เร่งเงินให้

จากกล่าวไควว่า พระองค์มีหน้าที่คอยให้ความช่วยเหลือ ดูแลทุกข์สุขของ
พระราชวงศ์ในแทบทุกด้าน แม้กระทั่ง การทวงหนี้ซึ่งเป็นเรื่องส่วนพระองค์ของเจ้านาย
แต่ละพระองค์ อีกทั้งยังเป็นงานที่หนักใจ เพราะการเจรจาจำเป็นต้องอาศัยวาทีศิลป์
สติปัญญา ตลอดจนมนุษยสัมพันธ์ในการพุดจาหวานลอมให้ลกหนีเกิดความเห็นใจและยอม
จ่ายเงินคืน ฉะนั้น พระองค์จึงเปรียบเสมือนผู้ไกลเกลียดกรณีหนี้สินระหว่างลูกหนี้และเจ้าหนี้
ให้ตกลงกันได้

จ. การถวายความอารักขา

ในการถวายความปลอดภัยต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เป็นหัวใจ
สำคัญของหน้าที่กรมวัง ซึ่งงานดังกล่าวจำเป็นต้องอาศัยผู้ที่มีความซื่อสัตย์และจงรักภักดี
ต่อพระมหากษัตริย์อย่างแนบแน่น และจะต้องมีความละเอียดรอบคอบ หมั่นตรวจตราภายใน
ในราชสำนักอย่างสม่ำเสมอเพื่อมิให้เกิดเหตุร้ายขึ้นได้ ในฐานะที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา
กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมวัง จึงเป็นโอกาสให้พระองค์เข้ามา
ทำหน้าที่ถวายความอารักขาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งปรากฏผลงานที่สำคัญ ๆ อัน
อาจแบ่งออกได้ดังนี้

พระราชหัตถเลขาและคำอธิบาย ฉบับที่ 257, อ้างถึงใน รัฐพิธี สตรี-
สงคราม, สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์. เล่ม 2, หน้า 149.

1. บทบาทในการไกล่เกลี่ยกรณีวิกฤตการณ์วังหน้า

วิกฤตการณ์วังหน้ามีสาเหตุ เกิดขึ้นได้ 2 ประการ คือ

ประการแรก การตั้งตำแหน่งวังหน้า กล่าวคือ ตามพระราชประเพณีนั้น พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจ และ พระราชอิศริยยศจะเลือกพระมหากษัตริย์ด้วยพระองค์เองคงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว 4 รัชกาลแรกทรงกระทำ ดังนั้น กรมขุนวรจักรธรานุภาพ จึงทรงทักท้วงเมื่อพระยาศรีสรียวงศกับเสนาบดีเลือกพระมหากษัตริย์เสียเอง ส่วนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ก็อาจจะไม่พอพระทัยเป็นธรรมดา ทรงถูก แยก พระราชอำนาจและพระราชอิศริยยศในการเลือกรัชทายาท และอาจทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่โปรดกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญนอกจากนี้พระมหากษัตริย์ในรัชกาลก่อน ๆ มา ล้วนเป็นเจ้าฟ้าสมเด็จพระอนุชาธิราช รวมพระบรมราชชนนีกับพระมหากษัตริย์ ถึงแม้กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเดชจะไม่อยู่ในลักษณะนี้แต่ทรงเป็นพระปิตุลาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 และ ทรงรวมบริหารราชการมาด้วยกัน แต่กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญทรงศักดิ์เพียงชั้นพระเจ้าวรวงศ์เธอ จึงนับเป็นการยกฐานะเจ้าฟ้าและพระราชโอรสของพระเจ้าแผ่นดินขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ จึงเป็นหน้าตั้งเกตุว่า ตำแหน่งวังหน้าตั้งขึ้นแทนที่จะช่วยเสริมอิทธิพลของรัชกาลที่ 5 กลับเป็นตำแหน่งที่ตั้งขึ้นมาเพื่อทอนอำนาจของพระองค์ทำให้ฐานะของพระองค์ไม่มั่นคง¹

ประการที่ 2 กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญทรงติดกับพระมหากษัตริย์แต่ก่อน ๆ ในข้อที่ทรงมีกำลังพลมากมาย² เพราะทรงเป็นโอรสพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า

¹ปิยนาด บุนนาค, เรื่องเดิม, หน้า 231 - 232.

²ในสมัยนั้นการวัดอำนาจใช้กำลังทรัพย์และกำลังพล เป็นเครื่องวัด

เจ้าอยุ่หัว กล่าวคือ ในสมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้เพิ่มเครื่องราชูปโภค และ ตำแหน่งข้าราชการวังหน้าพระราชทานพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นจำนวนมาก จนเกือบทัดเทียมกับพระเจ้าแผ่นดิน ข้อที่สำคัญยิ่งก็คือ การที่ฝ่ายวังหน้าได้กำกับกรมทหารปืนใหญ่ กรมกองแก้วจินดา กรมทหารแมนเป็นหน้าปืนหลัง ภูวนอาสารบ แยกอาสาจาม¹ การกำกับกรมทหารปืนใหญ่นับว่ามีค่าสำคัญมากพอสมควร เพราะทรงมีอำนาจหน้าที่ในการเกณฑ์หัตถ์ปืนใหญ่ตลอดจนควบคุมอาวุธและกระสุนปืนใหญ่ได้อย่างเต็มที่ และทหารที่หัตถ์ปืนใหญ่ ตลอดจนทหารแมนเป็นหน้า แมนเป็นหลัง ซึ่งอยู่ที่บังคับบัญชาของพระองค์ย่อมเป็นกำลังของพระองค์โดยปริยาย ยิ่งกว่านั้นยังมีอำนาจควบคุมเขตภูวนอาสารบเข้ามาสองครั้งคือ ครั้งแรกอพยพเข้ามาเมื่อ พ.ศ. 2377 เป็นพวกภูวนคริสต์ัง ไม่ปรากฏจำนวนรัชกาลที่ 3 มอบให้อยู่ในความควบคุมของพระองค์เพื่อสอนหัตถ์ปืนใหญ่² และภูวนอกพวกหนึ่งซึ่งหนีไขเข้ามาในปี พ.ศ. 2383 มีจำนวนประมาณ 300 คนเศษ⁴ ให้สังกัดกรมอาสา อยู่ในบังคับบัญชาของพระองค์ นอกจากชาวภูวนแล้วทรงมีพวกแยกอาสาจามซึ่งเป็นไพร่พลในการทัพเรือ มีหน้าที่ประจำในเรือรบและ

¹ เป็นกำลังฝ่ายกองทัพเรือ

² หอสมุดแห่งชาติ, "หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1211", สมุทโทคำ, เล่มที่ 4, เรื่องเกณฑ์ชนหมันหัตถ์ปืนใหญ่.

³ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 67 เรื่องจดหมายเหตุทัพภูวน (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2476) หน้า 42. และสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, ประชุมพระนิพนธ์เบ็ดเตล็ด (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504) หน้า 156.

⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3, เล่ม 2, หน้า 37 - 38. "กล่าวว่ามี 334 คน และพระบรมราชาพาในรัชกาลที่ 5 (พระนคร: โรงพิมพ์เอกศิลป์ 2507) หน้า 11.

เรือได้ สังกัดในพระองค์ด้วย¹ เมื่อมาถึงแผ่นดินรัชกาลที่ 5 กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ
 กวจะถูกลดยศและกำลังพลลงให้เท่ากับพระมหากษัตริย์ในสมัยรัชกาลที่ 3 หรือลดลงมาก
 กว้าน ทั้งนี้เพราะกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญเป็นพระองค์เจ้าวังหน้าที่มีบรรดาศักดิ์
 ต่ำลงไปกว่ากรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ ซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์ในรัชกาลที่ 3 แต่
 ปราบกวางกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ ยังทรงมียศและข้าราชการบริพารตลอดจนทหารบก
 ทหารเรือ ฯลฯ เหมือนกับทรงรับรักษาพยาบาลของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

สาเหตุทั้งสองประการนี้แสดงให้เห็นว่า ความขัดแย้งระหว่างวังหน้าและวัง
 หลวง คงจะมีมานานแล้วตั้งแต่เริ่มรัชกาล ๓ และเป็นพื้นฐานสำคัญที่ทำให้เกิดวิกฤตการณ์
 วังหน้าขึ้นในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2416 กล่าวคือ มีข่าวแพร่ออกมาว่าวังหน้าและวัง
 หลวง ต่างเตรียมกำลังกันอย่างซุกซนและในที่สุดกลางคืนของวันที่ 2 มกราคม พ.ศ. 2417
 กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ ได้หลบหนีออกจากพระราชวังไปขอความคุ้มครองจากสถาน
 กงสุลอังกฤษ ขณะของการแตกราวครึ่งคืนก็ ได้เกิดเพลิงไหม้ในพระบรมมหาราชวัง
 เมื่อ 2 - 3 คืนก่อนหน้านั้น ต่างฝ่ายต่างกล่าวหาว่าอีกฝ่ายหนึ่งเป็นผูวางเพลิง ฝ่ายวัง
 หลวงกล่าวว่าเป็นแผนการของพวกกบฏ เพราะเกิดเพลิงไหม้ใกล้กับคลังแสง ซึ่งถ้าคัมไม้
 หนักจะเป็นอันตรายกับพระบรมมหาราชวัง รวมทั้งองค์พระมหากษัตริย์ ฝ่ายกรมพระราช-

¹ ประภัสสร บุญประเสริฐ, บทบาทพระอำนาจของกรมพระราชวังบวรสถาน-
มงคล ในสมัยรัตนโกสินทร์ (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์
 บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518) หน้า 69.

วังบวรวิไชยชาญกล่าวว่า สมิครพรรคพวกของรัชกาลที่ 5 จดขึ้นเพื่อหาสาเหตุกับวังหน้า ซึ่งขอเท็จจริงจะเป็นประการใดยังไม่ทราบแน่ชัด แต่สรุปไคว่การที่เกิ่เหตุเหตุไม่สงบใน ครั้งนั้นไค่ลูกตามบานปลายออกไปจนแทบจะกลายเป็นปัญหาการเมืองระหว่างประเทศ ทั้งนี้ สืบเนื่องมาจากวังหน้าไค่ขอความช่วยเหลือจาก มิสเตอร์ นอกซ์ (Mr. Knox) กงสุล อังกฤษประจำประเทศไทยในขณะนั้น ไค่ขอให้เรือรบอังกฤษที่สิงคโปร์ เขามารักษาดู ประโยชน์ของอังกฤษ

เหตุการณ์ในครั้งนั้นเป็นเรื่องใหญ่มาก ทั้งนี้เพราะ รัชกาลที่ 5 เพิ่งขึ้นครอง ราชย์อย่างสมบูรณ์ประมาณ 2 เดือนเท่านั้น โดยไม่ทงมีผู้สำเร็จราชการ ฉะนั้นถ้าทรง ทำอะไรพลาดพลั้งลงไปก็จะเป็นอันตรายต่อสถานะภาพของพระองค์ ในขณะที่เดียวกันก็จะ ทรงหวงใยพระโอรสและพระธิดาและพระญาติวงศ์ที่ยังทรงพระเยาว์ ซึ่งเป็นภาระที่ทง ทรงรับผิดชอบ จึงทำให้ทรงทงคิดอย่างถี่ถ้วนรอบคอบ ประกอบกับการกระทำของวังหน้า อาจ เป็นลู่ทางให้อังกฤษเขามาพัวพันกับการเมืองภายในประเทศได้ ประกอบกับทรงเคย

1 มิสเตอร์ นอกซ์ มีความสัมพันธ์กับวังหน้าตงแต่ครั้งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า- เจ้าอยู่หัว ถึงกับพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานหญิงไทยให้เป็นภรรยา และภรรยาของ กงสุลนอกซ์ ทำท่านเป็นเหมือนแม่ของวังหน้า

2 รัชกาลที่ 5 ทรงประกอบพิธีบรมราชาภิเษกเมื่อวันที่ 10 พฤศจิกายน

มีความขัดแย้งกับสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์มาก่อน¹ จึงทรงเกรงว่า สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์คงจะเข้าข้างกับฝ่ายวังหน้า นอกจากนี้ พระญาติฝ่ายมารการก็มีได้มีตำแหน่งราชการที่สำคัญและพระญาติฝ่ายบิดา โดยเฉพาะกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญมิได้ทำคนให้เป็นที่พึ่งของพระองค์กลับตกอยู่ในอำนาจของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์² เพราะเมื่อเกิดวิกฤตการณ์วังหน้าขึ้น กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญกลับขอความช่วยเหลือจาก มิสเตอร์ นอกซ์ โดยขออาศัยในสถานกงสุลอังกฤษ ซึ่งตามกฎหมายระหว่างประเทศถือว่าสถานกงสุลของชาติใดก็เป็นเขตประเทศของชาตินั้น ยิ่งทำให้พระองค์ไม่พอใจวังหน้ามากขึ้น ส่วนพระญาติผู้ใหญ่ที่ทรงเคารพนับถือ และสนิทสนมด้วยกันสิ้นพระชนม์ลงไปมาก คงมีแต่สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์เท่านั้น จากสภาพแวดล้อมทางการเมืองดังกล่าวผลักดันให้ สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ เข้ามามีบทบาทในเรื่องวิกฤตการณ์วังหน้า ซึ่งอาจแยกออกได้ดังนี้

¹ ความขัดแย้งระหว่างรัชกาลที่ 5 กับสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ อาจสืบเนื่องมาจากประการแรก ได้แก่เรื่องที่สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์แต่งตั้งกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญเป็นวังหน้า ดังได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น อีกประการหนึ่งในต้นสมัยรัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2411 - 2416 นั้น เสนาบดีตระกูลขุนนางมีอำนาจและอิทธิพลยิ่งใหญ่มากในการปกครองในประเทศไทยแทบทุกด้าน อาจกล่าวได้ว่าเป็นช่วงที่มีอำนาจและอิทธิพลของตระกูลนี้ ถึงขีดสูงสุดยิ่งกว่าเวลาใด เมื่อเป็นเช่นนั้น การจัดบ้านเมืองในระยะนั้นจึงอยู่ในกำมือของเสนาบดีตระกูลขุนนางเป็นส่วนใหญ่ คู่ ปิยนาด ขุนนาค, เรืองเค็ม, หนา 234.

² รัชชอนันต์ สมุทวณิช และชัคคิยา กรรณสูตร, เอกสารการเมืองการปกครองของไทย. (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2518) หนา 130.

ประการแรก ในฐานะที่ทรงเป็นเสนาบดีกรมวัง ทรงมีหน้าที่ถวายความอารักขา
รัชกาลที่ 5 ในยามที่เกิดเหตุร้าย การรักษาความปลอดภัยต่อชีวิตของพระมหากษัตริย์เป็น
สิ่งสำคัญที่สุดที่พระองค์จะปฏิบัติงานบกพร่องไม่ได้ จึงจำเป็นต้องมีการตรวจรักษาพระบรม
มหาราชวังอย่างเข้มแข็ง ปรากฏว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรับสั่งถึงเรื่องการ
รักษาเวรยามภายในราชสำนักว่า

การรักษาประตู ถ้านั่งประจำแทนคอยมีเหตุจึงให้พร้อมใจจะก็ ที่วังหน้าจะ
ลงมานั้น อยาให้ทองมากอยชชา ให้เขามาที่เดียว จะเป็นที่สุด...การที่จะวางถนนให้
เยี่ยมทกแห่งควยการถึงเสนาบดี แล้วจะยกเอาวาทะคนมากไป แต่จะละเลยไม่ได้ของ
เล่มที่เดียว²

จากพระราชหัตถเลขาฉบับนี้ เน้นให้เห็นบทบาทของพระองค์ในฐานะผู้รัชกาล
ที่ 5 ในความไว้วางใจที่จะปรึกษา และสามารถพุดความในใจได้อย่างเปิดเผย ถึงความ
กังวลที่จะต้องเตรียมกำลังให้พร้อมเพื่อรักษาการณ์ด้วยความไม่ประมาท แต่ในขณะเดียวกัน
ก็ไม่ปรารถนาให้หน่วยงานทราบเพราะจะกลายเป็นเรื่องที่พระองค์ตนเด่นและวิตกมากไปเอง
ฉะนั้น หน้าที่ดังกล่าวจึงสะท้อนให้เห็นความซื่อสัตย์ และความจงรักภักดีที่ทรงมีต่อรัชกาล
ที่ 5 อย่างมั่นคง จนทรงได้รับเลือกให้เป็นผู้ถวายความอารักขาในเหตุการณ์ครั้งนั้น

1 เสนาบดีในต้นหมายถึง สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง
บุนนาค) เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) ดำรงตำแหน่งสมุหกลาโหม
เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ทวม บุนนาค) ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกรมทา
เจ้าพระภูธรราชย์ (นุช ภูธรรัตน) ดำรงตำแหน่งสมุหนายก

2 พระราชหัตถเลขาและคำอธิบาย, ฉบับที่ ๒, อ้างถึงใน ญรัฐดิ สหธิ-
สงคราม, สมเด็จเจ้าฟ้ามหาภมาลา กรมพระยาบรมมหาราชวัง . เล่ม 1, หน้า 6.

ประการที่ 2 สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ทรงทำหน้าที่
 ไกล่เกลี่ยกรณีพิพาทระหว่างวังหลวงกับวังหน้า จึงจะเห็นได้จากกรณีที่สมเด็จพระ
 พระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ พுகคยกับเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ทวม บุนนาค)
 ว่า "ถ้าในหลวงรับสั่งให้ขึ้นไปวังหน้าจะไป แต่จะเอาท่าน ขึ้นไปเป็นประธานคอย"²

ข้อความดังกล่าวแสดงว่า สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ มีความประสงค์
 จะให้พระองค์ไปเป็นประธานในการไกล่เกลี่ย กรณีพิพาทระหว่างวังหน้ากับวังหลวง ทั้งนี้
 เพราะ พระองค์ทรงเป็นพระญาติผู้ใหญ่ฝ่ายวังหน้าให้ความเกรงใจและเคารพนับถือ
 ตลอดจน กวядเห็นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงมีพระราชหัตถเลขา มาถวายพระองค์เสียก่อน
 เพื่อให้ทรงทราบว่า พระองค์ทรงเป็นสะพานของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
 ที่จะทอดไปยังกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญนั้นอย่างแน่อน และรัชกาลที่ 5 ใ้เหตุผล
 สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ว่า " ถ้าว่าคนเป็นข้าหลวงเดิม
 พระปิ่นเกล้าจะแบ่งไว้จะว่ากระไรก็ ให้ท่านทรงตรึครองไว้ คงถือท่านเหมือน
 สะพานเป็นแน่"³

¹ หมายความว่า สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์
² พระราชหัตถเลขาและคำอธิบาย, ฉบับที่ 5, อ้างถึงใน ฉัตรวิ สุทธิ-
 สงคราม, สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์. เล่ม 1, หน้า 14.
³ เรื่องเดียวกัน

ต่อมาเหตุการณ์เป็นจริงถึงรัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนา สมเด็จพระเจ้าบรมมหาศรีสุริยวงศ์เขาเผ่า และกราบทูลให้ทรงทราบความประสงค์จะให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ เป็นประธานในการจัดการเกี่ยวกับวังหน้า ดังที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเลาถวาทพระองค์ว่า

นี่คนใดทราบพระกระแสราชดำริจะจัดการนั้นต่อไป แลจะขอเอาพระองค์ท่าน¹ เป็นเจ้าราชทรงกลด เป็นหัวหน้าประจวบในการที่จะจัด หม่อมฉัน² ก็ตอบว่าท่านจะเป็นประธานนั้น เหนจะ เป็นทรงเกียรติ ถูจะใหญ่แต่เสนาบดีจุกเป็นทรงเกียรติตัวเจ้าคุณ³ นั้นไม่มีผู้ใดทรงเกียรติ หักมาก จึงใคร่รับแต่จะตองเอาท่านเป็นอุปถุคชาควย....⁴

เป็นหน้าสิ่งเสกต่าง สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ถูกถึงเขามารวมกับสมเด็จพระเจ้าบรมมหาศรีสุริยวงศ์เพื่อแก้ไขปัญหานี้ เพราะสมเด็จพระเจ้าบรมมหาศรีสุริยวงศ์ อาจจะเกรงใจพระองค์มากกว่าเจ้าฟ้าพระองค์อื่น ๆ ก็เป็นได้ เพราะทรงเป็นพระบรมวงศานุวงศ์อาวุโสของสกุลจักรีวงศ์ และเป็นพี่เขยพี่น้าของฝ่ายวังหน้า วังหลวงและตัวท่านเองประกอบกับพระองค์ทรงมีพระอภัยพิสัยรอบคอบ นำพระทัยเยือกเย็น หนักแน่น และอดทน อีกทั้งการวางพระองค์เป็นที่ยอมรับของพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางเป็นอย่างดี ยิ่งกว่านั้น ยังทรงอยู่ในฐานะพระญาติผู้ใหญ่

¹พระองค์ท่าน หมายถึง สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์

²หม่อมฉัน หมายถึง รัชกาลที่ 5

³เจ้าคุณ หมายถึง สมเด็จพระเจ้าบรมมหาศรีสุริยวงศ์

⁴พระราชหัตถเลขาและคำอธิบาย ฉบับที่ 6, อ้างถึงใน รัฐพิธี สหิ-
สงคราม, สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์. เล่ม 1, หน้า 17.

ของวังหน้า และวังหลวง จากบุคคลิกลักษณะดังกล่าว เป็นพื้นฐานที่อาจช่วยให้ฝ่าย
 วังหน้าเกรงพระทัยก็ได้ และเรื่องการทะเลาะกันดังกล่าว เป็นเรื่องภายใน
 ราชสกุลวงศ์ซึ่งสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ทรงมีความสัม-
 พันธ์ส่วนพระองค์กับทั้ง 2 ฝ่ายในฐานะเป็นหัวหน้าสกุลเป็นอย่างดี อีกทั้ง สมเด็จพระ
 เจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ อาจคิดว่าตนมีส่วนทางอ้อมที่ทำให้เกิดเหตุการณ์
 ครั้งนี้ เพราะท่านเคยสนับสนุนวังหน้ามาก่อน และในทางพฤตินัยท่านก็มีส่วน
 รับผิดชอบในบานเมืองเช่นกัน ควรจะหาทางระงับเหตุเพื่อมิให้ลุกลามไปมาก
 กว่านี้ จากปัจจัยดังกล่าวที่มีส่วนส่งเสริมให้พระองค์ได้รับการทาบตามให้เป็นที่
 ปรึกษาในการระงับความขัดแย้งครั้งนี้

ในที่สุด สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ทรงมีส่วน
 ช่วยไกลเกลี่ยให้สถานการณ์ร้ายดังกล่าว คดีคลายลง โดยทรงจัดให้มีการประนี-
 ประนอม ระหว่างวังหน้าและวังหลวง โดยยุติการทำสัญญากำหนดขอบเขตอำนาจ
 กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญเสียใหม่ โดยการตัดรอนอำนาจลงที่ระดับเล็กน้อย
 ให้เหลือกำลังทหารปืนเล็ก และอาวุธเป็นจำนวน 200 คน ซึ่งทหารเหล่านี้จะ
 ถวายการอารักขาในกรณีที่วังหน้าประทับภายในพระราชวังบวรสถานมงคล
 เท่านั้น ยิ่งกว่านั้น รัชกาลที่ 5 จะมีพระบรมราชโองการให้ทหาร 200 คน นี้
 มาช่วยเหลือ พระองค์เมื่อใดก็ได้ และที่สำคัญที่สุด อำนาจในการปกครองพระราช
 อาณาเขตเป็นสิทธิขาดของพระองค์เพียงผู้เดียว¹

¹ ภูภาคผนวก 1 ข

สำหรับวิกฤตการณ์วังหน้า ได้ชี้ให้เห็นว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาบรมมหาราชวัง ทรงถูกเลือกให้เข้ามามีบทบาทในการเป็นที่ปรึกษา การไกล่เกลี่ยกรณีพิพาทระหว่างวังหน้าและวังหลวง อันมีส่วนช่วยผ่อนคลายความตึงเครียดของเหตุการณ์ มีให้กลายเป็นปัญหาการเมืองระหว่างประเทศ โดยมีการปรับความเข้าใจกับอังกฤษว่า การบาทหลวงระหว่างวังหน้ากับวังหลวงในครั้งนี้ เป็นการขัดแย้งภายในราชสกุลวงศ์ นับว่าพระองค์ทรงมีส่วนให้ประเทศผ่านพ้นวิกฤตการณ์ไปด้วยดี และความสำเร็จในครั้งนี้ ส่งเสริมให้พระราชอำนาจของรัชกาลที่ 5 มั่นคงยิ่งขึ้น ด้วยเหตุนี้ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาบรมมหาราชวัง จึงเปรียบเสมือนช่วยสร้างฐานอำนาจทางการเมืองของรัชกาลที่ 5 อันมีส่วนช่วยให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปกครองประเทศได้อย่างราบรื่น

2. บทบาทในระยะที่รัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสหัวเมือง

การเสด็จประพาสหัวเมืองเป็นนโยบายการปกครองที่สำคัญของรัชกาลที่ 5 และในขณะนั้น การคมนาคมค่อนข้างลำบาก ฉะนั้นการเดินทางในบางครั้งอาจต้องใช้เวลาหลายวัน จึงจำเป็นต้องมีผู้รักษาการภายในพระนครแทน เพื่อให้การบริหารบ้านเมืองเป็นไปตามปกติ ประกอบกับสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาบรมมหาราชวัง ทรงดำรงตำแหน่งกรมวัง อีกทั้งทรงเป็นหัวหน้าราชสกุลวงศ์ในขณะนั้น และยังมีพระประสมการณ์ในการทำงานมามากพอสมควร จนทรงสามารถคลี่คลายปัญหาวังหน้าได้ รวมทั้งพระอภัยมณี สุขุมรอบคอบ และที่สำคัญที่สุดคือทรงมีความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์อย่างแน่นอน จากปัจจัยดังกล่าวนี้ย่อมจะเป็นโอกาสให้พระองค์เข้ามามีส่วนช่วยในการรักษาบ้านเมืองในระยะที่รัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสหัวเมือง อาทิเช่น

รัชกาลที่ 5 เสด็จตรวจราชการทางหัวเมืองฝั่งทะเลตะวันออก
เมื่อ พ.ศ. 2427 โดยทรงมีพระบรมราชโองการว่า . . . จะเสด็จพระ
ราชดำเนินประพาสตรวจราชการในฝั่งทะเลตะวันออกครั้งนี้ กำหนดประมาณ
24 วัน จึงจะเสด็จพระราชดำเนินกลับกรุงเทพมหานคร ราชการทั้งปวง
มอบไว้แก่สมเด็จพะเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหาดลามาสดา กรมพระยาบวร
ปรภักษ์ และสมเด็จพะเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี . . . 1
หนังสือมอบพระราชอำนาจข้างต้นนี้ เป็นเสมือนกระจกเงาที่สะท้อนให้เห็น
ความสามารถในการปฏิบัติราชการในอดีตของพระองค์จนเป็นที่ประจักษ์แก่
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงทรงไว้วางใจว่าพระองค์มีความซื่อสัตย์
ต่อราชบัลลังก์อย่างมั่นคง และสามารถควบคุมสถานการณ์ภายในพระนคร
ได้เป็นที่เรียบร้อย เป็นที่น่าสังเกตว่า รัชกาลที่ 5 โปรดให้เจ้าฟ้าทั้ง 2
พระองค์เป็นผู้รักษาพระนคร แทนที่จะให้ขุนนางเข้ามาช่วยปกครองทั้งนี้
อาจเป็นเพราะ เจ้านายทั้ง 2 พระองค์มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับรัชกาลที่ 5
เป็นการส่วนพระองค์ทั้งยังเป็นญาติวงศ์โดยตรง ย่อมจะมีความจงรักภักดี
ต่อพระองค์มากกว่าขุนนางซึ่งเป็นสามัญชน และเพื่อเป็นการลดบทบาทของ
ขุนนางในขณะนั้น ด้วยเหตุนี้สมเด็จเจ้าฟ้ามหาดลามาสดา กรมพระยาบวร
ปรภักษ์ จึงถูกดึงเข้ามาดำรงดุลย์อำนาจกับฝ่ายขุนนาง ประกอบกับ พระองค์ทรงมี
คุณสมบัติที่ได้เปรียบกว่าเจ้านายพระองค์อื่น ในฐานะที่ทรงเป็นหัวหน้าราช
สกุลวงศ์ ซึ่งพระชนมายุถึง 65 พรรษาแล้ว ย่อมผ่านประสบการณ์ในการ

¹ พระราชหัตถเลขาและคำอธิบาย, ฉบับที่ 741, อ้างถึงใน อนุรัฐ
สุทธิสงคราม, สมเด็จเจ้าฟ้ามหาดลามาสดา กรมพระยาบวรปรภักษ์. เล่ม 7 หน้า 98.

ปฏิบัติราชการมากมาย จนทรงได้รับการเคารพนับถือ จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เจ้านายพระองค์อื่นๆ และขุนนางทั่วไป

ในระหว่างที่ทรงดำรงตำแหน่งผู้รักษาการพระนครนั้น รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระบรมราชโองการให้เป็นที่ปรึกษาราชการกรมท่า ในกรณีที่เจ้าพระยาภาณุวงศ์ มหาโกษาธิบดี (ท้วม มุนนาค) เสนาบดีกรมท่ามีเรื่องขัดข้องเกี่ยวกับงานราชการต่างประเทศ¹

จะ เห็นได้ว่า ราชการกรมท่าซึ่งเป็นเรื่องการค้าต่างประเทศมากมายที่เกี่ยวข้องไปสู่นโยบายของไทยและต่างชาติ ฉะนั้น การที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรับสั่งให้พระองค์เข้าไปช่วยดูแลราชการในกรมทานั้น ทั้งนี้เพราะ ราชการในกรมท่าและกรมมหาดไทยยังมีได้แยกออกจากกันโดยเด็ดขาด และในขณะที่พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งสมุหนายก ต้องดูแลและแก้ไขปัญหาที่เกี่ยวกับคนในบังคับของต่างชาติที่อาศัยอยู่ในเมืองไทยร่วมกับกงสุลของประเทศต่างๆ ด้วยเหตุนี้ งานราชการบางอย่างจึงเกี่ยวข้องกับกรมท่าด้วย และในส่วนที่พระองค์ทรงอาวโสกว่าเสนาบดีกรมท่า จึงทรงได้รับการแต่งตั้งให้เป็นที่ปรึกษาราชการกรมท่า ซึ่งมีส่วนช่วยให้พระองค์มีบทบาทในฐานะที่ปรึกษาราชการกรมท่าในระยะเวลาดังกล่าว

นอกจากนั้น ยังทรงเป็นที่ปรึกษาเกี่ยวกับการรักษาความสงบของบ้านเมือง ถ้ากรมหมื่นภูวเรศธำรงศักดิ์ ซึ่งทำหน้าที่รักษาความสงบในพระ

¹ เรื่องเดียวกัน หน้า 100.

นครทองการระงับเหตุการณ์ทะเลาะวิวาทถึงขั้นต้องการใช้กำลังทหาร จะต้องปรึกษาสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาลา กรมพระยาวรรมปรบัษเสี่ยก่อน ถ้าพระองค์ทรงเห็นด้วยกับท่านเสนาบดีผู้ใหญ่จึงจะใช้กำลังทหารได้¹

สำหรับหน้าที่ที่ปรึกษาราชการในด้านการรักษาความสงบของบ้านเมือง เป็นหัวใจสำคัญของการปกครองประเทศ การที่พระองค์ได้รับมอบหมายให้ปฏิบัติงานด้านนี้ อาจสืบเนื่องมาจากทรงเป็นหัวหน้าราชสกุลวงศ์ที่พระราชวงศ์และขุนนางให้ความเคารพนับถือและเกรงใจมาตลอด คงจะไม่มีเจ้านายหรือขุนนางกล้าก่อความไม่สงบขึ้น นอกจากนั้น พระองค์เคยผ่านการระงับกรณีพิพาทในวิกฤตการณ์วังหน้ามาแล้ว ย่อมจะมีประสบการณ์ในการควบคุมสถานการณ์ได้ดี ปรากฏว่าในระยะเวลาดังกล่าวไม่มีเหตุร้ายเกิดขึ้นแต่อย่างใด

ส่วนในด้านการคลัง พระองค์ทรงทำหน้าที่ดูแลการจ่ายเงินในพระคลัง ทั้งที่เป็นเงินประจำเดือน และในกรณีที่มีความจำเป็นจะต้องใช้เงินจรรอย่างกระชั้นชิด พระองค์มีอำนาจสิทธิขาดในการสั่งจ่ายทันที²

การที่พระองค์มีอำนาจในการสั่งจ่ายเงินได้ทันที อาจสืบเนื่องมาจากทรงมีหน้าที่โดยตรงในฐานะอธิบดีกรมพระคลังมหาสมบัติย่อมมีประสบการณ์ในการเบิกจ่ายเงินเป็นอย่างดี และคงจะตัดสินใจได้ทันทีว่า ราชการเร่งด่วนอย่างไรจึงควรอนุมัติให้เบิกเงินหรือไม่ นอกจากนี้ หน้าที่ดังกล่าวยังสะท้อนให้

¹ เรื่องเดียวกัน หน้า 101

² เรื่องเดียวกัน

เห็นความรับผิดชอบอย่างสูงต่อการใช้จ่ายเงินแผ่นดิน ซึ่งจะต้องมีความละเอียดรอบคอบเป็นพิเศษเพื่อมิให้เกิดความผิดพลาดได้ จากกรรที่เคยผ่านงานค่านี้นมาก่อนและทรงมีความซื่อสัตย์ในการทำงาน ย่อมเป็นปัจจัยที่ทำให้รัชกาลที่ 5 ทรงไว้วางใจให้พระองค์มีอำนาจเต็มในการสั่งจ่ายเงินอย่างถูกต้องทุกเมื่อ

อนึ่ง การรักษาพระบรมมหาราชวัง พระองค์มีหน้าที่จักเวรยามรักษาความปลอดภัยอย่างเข้มแข็ง¹ สำหรับหน้าที่นี้เป็นสิ่งที่พระองค์เคยปฏิบัติมาแล้วในระหว่างที่เกิดวิกฤตการณ์วังหน้า ซึ่งความสำเร็จในการถวายการรักษาแก่องค์พระมหากษัตริย์และทรัพย์สินในครั้งนั้นได้มีส่วนส่งเสริมให้พระองค์ได้รับมอบหมายงานค่านี้นี้ จึงอาจกล่าวได้ว่า หน้าที่ในการดูแลพระบรมมหาราชวังได้สะท้อนให้เห็นความไว้วางพระราชหฤทัยของรัชกาลที่ 5 ที่ทรงมอบหมายให้พระองค์ดูแลทรัพย์สินส่วนพระองค์พระมหากษัตริย์ทั้งหมด และส่งผลให้พระองค์ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้รักษาการพระนครดังกล่าว

ผลปรากฏว่า พระองค์ทรงปฏิบัติหน้าที่ผู้รักษาการพระนครสำเร็จดุลง่วงไปด้วยดี นับว่า สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาบรมมหาราชวังทรงมีความรับผิดชอบในหน้าที่ที่ทรงได้รับมอบหมายเป็นอย่างดี ด้วยภารกิจที่ทรงจุกจิก นำเอาความรู้อะเอียดและพระประสพการณ์ ตลอดจนพระบุคลิกลักษณะ รวมทั้งพระอัจฉริยภาพเข้ามาประยุกต์ให้เหมาะสมกับงานในครั้งนี้อย่างดี

จะเห็นได้ว่า ผลงานในการเป็นผู้รักษาการพระนครในครั้งนี้อย่างดี

¹ เรื่องเดียวกัน หน้า 101

ท่อนี้ให้เห็นถึง ความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ และพระปรีชาสามารถของ พระองค์อันมีส่วนช่วยแบ่งเบาพระราชภารกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้า อยู่หัวในการบริหารราชการแผ่นดินในระหว่างเวลาดังกล่าว

จากบทบาทของพระองค์ในฐานะที่ทรงเป็นผู้สำเร็จราชการฝ่าย พระราชสำนักและอธิบดีกรมวัง ซึ่งเปรียบเสมือนพ่อบ้านที่คอยรับผิดชอบงาน ภายในพระราชสำนักทั้งหมด ตั้งแต่เรื่องสำคัญๆ ตลอดจนเรื่องส่วนพระองค์ เล็กๆ น้อยๆ ซึ่งบางครั้งจำเป็นต้องเก็บเป็นความลับภายในพระราชวงศ์ อีกด้วย หน้าที่ดังกล่าวต้องอาศัยความรับผิดชอบเป็นอย่างสูง ฉะนั้นผลงาน ของพระองค์ย่อมสะท้อนให้เห็นบทบาทในการจัดระบบราชสำนักให้สอดคล้อง กับงานราชการ ซึ่งมีส่วนช่วยให้การปกครองประเทศของพระบาทสมเด็จพระ เจ้าอยู่หัว ดำเนินไปด้วยความราบรื่น อันเป็นรากฐานในการปฏิรูปการปกครอง ในเวลาต่อมา

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย